

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

Громадсько-політична діяльність Івана Світличного

Студентки 2 курсу, групи СОІ-2М(з)
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (Історія)»
Винник Іванни Василівни

Керівник:
кандидат історичних наук, старший викладач
Паска Богдан Валерійович

Рецензент:
кандидат історичних наук, доцент
Королько Андрій Зіновійович

м. Івано-Франківськ – 2023 р.

Анотація

Винник І.В. Громадсько-політична діяльність Івана Світличного. Івано-Франківськ, 2023. 101 с.

Актуальність роботи полягає у необхідності всебічного та комплексного вивчення життєвого шляху літературного критика й дисидента Івана Світличного (1929–1992). На основі опрацьованих джерельних та історіографічних матеріалів у дипломній роботі висвітлено ключові періоди життя та громадсько-політичної діяльності Івана Світличного. У роботі досліджено період формування світогляду та становлення особистості І. Світличного в дитячі та юнацькі роки життя. Проаналізовано його участь в українському дисидентському русі протягом 1960-х – початку 1970-х рр. Зосереджено увагу на процесі розправи радянського режиму над літературознавцем у 1970-х – 1980-х рр. Вивчено можливості використання біографічного матеріалу про І. Світличного під час формування громадянської компетентності учнів ЗЗСО. Практичне значення дослідження полягає у тому, що матеріали магістерської роботи можуть бути використані у науково-дослідницькій та навчальній роботі.

Ключові слова: Іван Світличний, український національний рух, дисидентський рух, шістдесятництво, літературна критика, радянський режим, репресії, Комітет державної безпеки (КДБ), самвидав, заслання.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Формування світогляду і становлення особистості.....	9
РОЗДІЛ 2. Участь в українському дисидентському русі в 1960-х – на початку 1970-х рр.....	18
2.1. Роль літературного критика у київському шістдесятницькому осередку в першій половині 1960-х рр.....	18
2.2. Перший арешт і спроба розправи.....	26
2.3. Громадська діяльність у 1966–1972 рр.....	31
РОЗДІЛ 3. Розправа радянського режиму над Іваном Світличним.....	41
3.1. Арешт і судовий процес (1972–1973 рр.).....	41
3.2. Перебування в ув'язненні.....	45
3.3. Заслання, хвороба і смерть.....	49
РОЗДІЛ 4. Формування громадянської компетентності в учнів ЗЗСО на прикладі громадсько-політичної діяльності Івана Світличного.....	56
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Актуальність теми. У другій половині ХХ ст. вся територія сучасної України знаходилася під контролем радянського тоталітарного режиму. Український народ фактично перебував у колоніальному становищі, адже режим здійснював політику зросійщення та денаціоналізації українців, придушення будь-яких намірів до незалежності. Тим не менше, боротьба за відстоювання національних інтересів українського народу тривала навіть у таких складних і непростих умовах. Протягом 1950-х – 1980-х рр. український національно-визвольний рух набув форми дисидентства, тобто інакомислення. Під впливом хрущовської відлиги та часткової лібералізації режиму стала можливим поява на суспільно-політичній арені нового покоління творчої інтелігенції – шістдесятників – які стали боротися за права українського народу мирними, ненасильницькими методами. Одним із лідерів середовища українських шістдесятників, а згодом і дисидентів був літературний критик із Луганщини Іван Олексійович Світличний (1929–1992), який у 1950-х – на початку 1970-х рр. проживав у Києві. Дослідження життєвого шляху та громадсько-політичної діяльності одного із найбільш авторитетних та впливових українських борців проти радянської системи в другій половині ХХ ст. має дуже велику актуальність, особливо в контексті сучасної російсько-української війни, яка по своїй суті є продовженням попередніх етапів боротьби за українську державність. Постать І. Світличного має вагомий роль у процесі формування громадянської компетентності та національно-патріотичного виховання учнів на уроках історії в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО). Актуальність роботи посилюється відсутністю всебічного та комплексного дослідження особистості І. Світличного в сучасній українській історіографії.

Об'єктом дослідження є український національно-визвольний рух другої половини ХХ ст.

Предметом дослідження виступають ключові етапи та напрями громадсько-політичної діяльності Івана Світличного в контексті боротьби за українські національні інтереси.

Мета дослідження полягає у всебічному й комплексному вивченні ключових аспектів громадсько-політичної діяльності українського літературознавця, шістдесятника, дисидента Івана Світличного.

Заявлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- 1) Дослідити період формування світогляду та становлення особистості І. Світличного в дитячі та юнацькі роки життя;
- 2) Проаналізувати його участь в українському дисидентському русі протягом 1960-х – початку 1970-х рр.;
- 3) Прослідкувати процес розправи радянського режиму над літературознавцем у 1970-х – 1980-х рр.;
- 4) Вивчити можливості використання біографічного матеріалу про І. Світличного під час формування громадянської компетентності учнів ЗЗСО.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період життя Івана Світличного – з 1929 по 1992 рр. Активний період громадсько-політичної діяльності літературознавця охоплює часи з кінця 1950-х до початку 1980-х рр. – від входження до середовища київських шістдесятників до інсульту під час перебування на засланні. Проте дитячі та юнацькі роки життя І. Світличного мали ключову роль під час формування світогляду майбутнього дисидента, а в останні роки життя, незважаючи на важку хворобу, літературознавець намагався підтримувати контакти зі своїми однодумцями та продовжував становити загрозу для радянського режиму.

Географічні межі роботи охоплюють територію Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), де І. Світличний провів більшу частину свого життя, а також окремі регіони Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (РРФСР), у яких дисидент перебував в ув'язненні та під час заслання.

Методологічну основу становлять принципи об'єктивності, системного аналізу й узагальнення, історичного плюралізму, історизму. Для реалізації поставлених завдань застосовано комплекс загальнонаукових і конкретно-історичних методів: типологізації та класифікації, біографічний, історичної реконструкції, порівняльно-історичний, аналогії, хронологічний, ретроспективний.

Стан наукової розробки. Проблематика українського національного руху другої половини ХХ ст., а саме українського дисидентського руху з 1990-х рр. викликає значне зацікавлення в середовищі істориків-науковців. Зокрема, узагальнюючі праці з даної проблеми написали дослідники Юрій Курносів [28], Георгій Касьянов [27], Анатолій Русначенко [33], Олег Бажан та Юрій Данилюк [19], Борис Захаров [26] та ін. Олесь Обертас дослідив українську самвидавну літературу із середовища українських шістдесятників 1960-х – початку 1970-х рр. [30]. Тернопільський дослідник Ярослав Секо у своїх розвідках проаналізував витоки українського самвидаву, діяльність українських культурницьких об'єднань у 1960-х рр. [37], події першої хвилі арештів 1965–1966 рр. [34], український самвидав першої половини 1960-х рр. [40], розвиток шістдесятницького руху на рубежі 1960-х – 1970-х рр. [39], боротьбу українських політичних в'язнів в умовах радянських концтаборів [35], а також інші важливі аспекти розвитку українського національного руху цього періоду [36; 38; 41]. У кожній із цих наукових розвідок в контексті українського дисидентства розглядаються найбільш важливі аспекти громадсько-політичної діяльності Івана Світличного в 1960-х – 1980-х рр.

Зокрема, у класичній монографії Г. Касьянова описано роль І. Світличного в колі українських шістдесятників на початку – в середині 1960-х рр., арешт і судовий процес над дисидентом на початку 1970-х рр. Анатолій Русначенко трактує громадську діяльність літературного критика як складову культурницької течії українського національно-визвольного руху. Учені О. Бажан та Ю. Данилюк неодноразово характеризують І. Світличного в контексті репресій радянського режиму проти українського дисидентського

руху, а також під час аналізу основних форм і методів боротьби дисидентів проти тоталітаризму. Олесь Обертас прослідкував роль літературознавця у підготовці, збиранні й розповсюдженні самвидавної літератури в колі шістдесятників. Чимало цінної інформації про становище українського шістдесятницького руху наведено у монографії Радомира Мокрика «Бунт проти імперії» [29]. У книзі ретельно проаналізовано окремі аспекти формування дисидентського світогляду І. Світличного, його роль у діяльності Клубу творчої молоді (КТМ) у Києві, контакти із львівськими дисидентами, участь у популяризації творчості поетів-шістдесятників та окремих самвидавних статей.

Цінними в ході дослідження життєвого шляху та громадсько-політичної діяльності І. Світличного виявилися біографічні дослідження науковців про інших представників українського дисидентського руху. Зокрема, взаємини літературного критика із В. Чорноволом описує Василь Деревінський [24]. Світоглядний та ідеологічний конфлікт у середовищі українських дисидентів на рубежі 1960-х – 1970-х рр. за активної участі І. Світличного аналізує дослідник життя та діяльності дисидента Валентина Мороза Богдан Паска [32]. Контакти між І. Світличним та чільними представниками львівського дисидентського осередку Михайлом та Богданом Горинями, а також іншими інакодумцями Львівщини досліджено у праці Івана Геля [23]. Формування світогляду, становлення особистості та професійну діяльність Івана Світличного розкрито у статті Я. Секо [41]. Енциклопедичні статті про дисидента наявні у «Міжнародному біографічному словнику дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР» [42], а також у довіднику «Рух опору в Україні. 1960–1990» [43].

Проте, незважаючи на наявність значної кількості інформації у вищезгаданих монографіях і статтях, станом на сьогодні ще немає комплексного і всебічного дослідження громадсько-політичної діяльності одного з лідерів українського дисидентства Івана Світличного, що значно підсилює наукову новизну та актуальність магістерської роботи. Основою джерельної бази нашого дослідження стали спогади родичів, друзів, близьких знайомих І. Світличного [1;

3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 13; 14; 16], інтерв'ю його сучасників та однодумців, матеріали українського самвидаву [10; 11; 15; 17; 18], а також збірки опублікованих архівних документів із сховищ колишнього КДБ [2; 12]. Під час розкриття проблематики формування громадянської компетентності в учнів закладів загальної середньої освіти на прикладі біографії І. Світличного використовувалися тексти чинних на сьогодні шкільних навчальних програм [44; 49; 50] та Державного стандарту базової середньої освіти [45; 46], нормативно-правові акти у сфері національно-патріотичного виховання [47; 48].

Наукова новизна магістерської роботи полягає у спробі здійснення комплексного і всебічного дослідження постаті Івана Світличного на основі ключових наукових праць сучасної української історіографії, а також обширної джерельної бази – самвидавних матеріалів, мемуарів та спогадів учасників дисидентського руху, близьких знайомих і родичів літературознавця та ін. У роботі вперше систематизовано можливості формування громадянської компетентності в учнів сучасної профільної школи на прикладі життя та діяльності І. Світличного.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що матеріали магістерської роботи можуть бути використані у науково-дослідницькій (при підготовці праць з історії України та історії українського шістдесятництва, дисидентського руху, репресій радянського режиму проти представників українського національно-визвольного руху, краєзнавчих досліджень) та навчальній (для підготовки монографічних видань, підручників, навчально-методичних посібників) роботі. Методичні напрацювання, представлені у четвертому розділі, можуть бути застосовані під час викладання історії українського дисидентства для учнів ЗЗСО.

Структура роботи. Основна частина дипломної роботи зумовлена сутністю проблеми, метою та завданнями дослідження. Дипломна складається зі вступу, чотирьох основних розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел (50 позицій) та додатків (18 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 101 сторінку, із них основного тексту – 69 сторінок.

РОЗДІЛ 1. Формування світогляду і становлення особистості.

Іван Олексійович Світличний – видатний український літературний критик, який був одним із найбільш яскравих лідерів шістдесятництва та національно орієнтованого дисидентського руху в УРСР в 1960-х – 1970-х рр. Народився майбутній борець із радянським режимом 20 вересня 1929 р. у с. Половинкине на Луганщині у звичайній селянській родині. Іван був найстаршим у сім'ї, проте мав двох молодших сестер – Марію та Надію [14, с. 11].

Надія Світлична пізніше згадувала: «У хаті крім наших батьків, які одружилися в 1928 році і яким на час народження Івана було по 19 з половиною років, жили ще: бабуся по татові Килина... і її старший син Михайло з дружиною. Був город, корова, кури, час від часу годували поросся, іноді заводили кілька гусей або качок, а той кріликів – усе ненадовго, бо прохарчуватися було тяжко... Скільки пам'ятаю, батьки постійно бідували, борсаючись між годувальником-городом, сяким-таким господарством, працею (часто дармовою, бо зароблений трудовень рятував хіба що від тюрми) і всілякими клопотами, які щедро сипалися на їхні голови, особливо у формі непосильних податків загребущої держави». До запровадження колективізації батьки Світличних їздили на Донбас у пошуках роботи, намагалися вижити у складних умовах радянського міжвоєнтя [14, с. 10].

Сильно вдарив по сім'ї Світличних Голодомор 1932–1933 рр., який був прямим наслідком насильницької колективізації українського села. Після запровадження паспортної системи селяни були фактично прикріплені до свого села та не могли виїздити на заробітки до міст, що ще більше погіршило становище батьків Івана Світличного. Його родина по маминій лінії під час Голодомору померла. Проте сім'ї Світличних вдалося вижити, хоча батькові потім було видалено дві третини шлунка. Іван вижив завдяки турботі і піклуванню з боку батьків. У подальшому через батькову хворобу годувальником

сім'ї стала мати Меланія Іванівна. Задля того, щоб врятувати своїх дітей, вона працювала у промисловій зоні Донбасу [14, с. 10–11].

Значний вплив на світогляд та життєвий шлях молодого Івана Світличного справили події Другої світової війни та, зокрема, німецька окупація України. Під час окупації Луганщини німецькі солдати проживали безпосередньо в хаті Світличних. Сім'я опинилася у принизливій ситуації, адже змушена була переселитися в хлів, щоб було де ночувати. У такій ситуації Іван вирішив діяти рішуче. Він разом із друзями сконструював саморобну вибухівку та мав на меті підірвати німецькі склади зброї на аеродромі. План не вдалося втілити в життя, бо вибухівка спрацювала передчасно в руках у юнаків. У результаті Іван Світличний отримав численні ушкодження і травми пальців. Як пригадувала сестра Надія, «...мама тоді мобілізувала всю свою винахідливість і спритність, роздала всіх курей на хабарі і домоглася, щоб йому врятували бодай обрубки всіх пальців» [14, с. 12]. Молодий Іван на все життя залишився фактично інвалідом, із понівеченими пальцями.

Незважаючи на каліцтво пальців рук, І. Світличний вже з юних років проявив такі риси характеру, як стійкість, незламність, здатність переборювати всілякі труднощі. Досить швидко він навчився писати фактично обрубками пальців, а також грати на акордеоні. У подальшому аж до свого арешту в 1972 р. І. Світличний міг виконувати такі складні для своїх пальців завдання як ремонт годинників, лагодження взуття, стрижка знайомих. Своїми руками збудував нову хату у рідному селі Половинкине, вмів обходитися із сантехнікою. Воля до життя і до праці І. Світличного просто вражає [14, с. 12–13].

У 1947 р. І. Світличний закінчив Старобільську середню школу з відзнакою. Брав активну та цілком ідейну участь у роботі комсомолу. Згодом навчався в Харківському університеті та з відзнакою завершив його філологічний факультет. Характерно, що юнак студіював саме українську філологію. Характер майбутнього дисидента активно формувався якраз протягом його студентських років. Для молодого І. Світличного були притаманні товариськість, доброта, працьовитість, людяність, порядність. Філологу вдалося розвинути в собі такі

важливі риси як наполегливість, самостійність, вміння тримати удар і не здаватися перед труднощами, а також принциповість [41, с. 144].

Його тогочасні знайомі у спогадах наголошують на тому, що І. Світличний був в першу чергу «сином своєї доби», «справжнім комсомольцем», за ним не спостерігалося пристосуванства чи надмірного активізму в компартійному руслі [41, с. 144]. Очевидно, що в Харкові, який перебував під радянською окупацією ще з 1918–1919 рр. та протягом тривалого часу мав статус столиці Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР), накачування молодого покоління офіційною радянською ідеологією в дусі «марксизму-ленінізму» та абсолютної відданості керівній партії не викликало в суспільстві особливого спротиву [29, с. 60].

Тим не менше, поряд із здобуттям вищої освіти в університеті, І. Світличний активно займався самоосвітою. Майбутній дисидент дуже любив колекціонувати та читати книги. Філолог Віктор Іванисенко пізніше згадував, що про І. Світличного вже в стінах Харківського університету ходили своєрідні легенди: «Ішлося про незвичайного студента, який, знехтувавши всіма спокусами студентської молодості, всі п'ять років провів за читанням книжок, та ще й таких, які не передбачені жодними програмами. Розповідали, що кімната його була вся завалена букіністикою, купленою на стипендію, і тут він працював ночами, коли були закриті університетська, ЦНБ і бібліотека ім. Короленка» [29, с. 63]. Можна припустити, що в бібліотеці І. Світличного могла знаходитися серед іншого і література, написана не зовсім в дусі офіційної пропаганди. Як би там не було, але читання значного масиву літератури значно розширило світоглядні горизонти майбутнього дисидента, що, у свою чергу, створило підґрунтя для вступу в протиріччя із радянською системою (Додаток Б).

Між молодим студентом та керівництвом Харківського університету, очевидно, були деякі розбіжності у підходах на суспільне життя, через які його не залишили в аспірантурі. Проте, на думку дослідника Я. Секо, такі незгоди швидше за все не були виявом власне опозиційності по відношенню до політики радянської влади: «Це був звичайний вияв власної позиції, характеру, що не

завжди оточуючими сприймається адекватно, юнацький максималізм, який усіляко культивувався пропагандою, але, в той же час, важко вміщувався в традиційні моделі управління, які потребували лише виконавської дисципліни» [41, с. 146]. Як би там не було, але перші серйозні протиріччя між І. Світличним та радянською дійсністю мали місце саме в студентський період, і це не могло не справити вплив на його подальшу долю і погляди.

Причиною перших університетських «проблем» І. Світличного стала в першу чергу критичне мислення молодого студента, яке є ознакою активної, небайдужої людини. Для керівництва університету, яке, вочевидь, було досить інертне та сковане обмеженнями, притаманними для епохи пізнього сталінізму, активна позиція студента-відмінника була певним викликом та могло викликати незручності. Саме тому І. Світличному довелося переїхати до Києва та вступати до аспірантури вже в столиці УРСР. Світоглядні переконання майбутнього дисидента ще не вступали у відкрите протиріччя із панівною ідеологією, про що свідчить те, що він практично без будь-яких перешкод зумів стати аспірантом у Києві [41, с. 145].

У 1952–1955 рр. І. Світличний був аспірантом в Інституті літератури Академії наук УРСР ім. Т. Г. Шевченка. До Києва молодий філолог перевіз і свою величезну особисту бібліотеку. За спогадами його друзів-аспірантів, книги І. Світличного були найрізноманітнішого змісту. Серед них були повні зібрання творів різних авторів, а також досить багато політичної літератури, видання з теорії літератури, філософії, естетики, які були маловідомі для масового читача [29, с. 63].

Переїзд до Києва став дуже важливим етапом в контексті професійного зростання молодого літературознавця. Як згадував Іван Бажінов, під час харківського періоду життя практично ніхто із викладачів не здійснив по-справжньому важливого впливу на світогляд та переконання І. Світличного. У Києві ситуація була зовсім іншою. Сам дисидент вказував на те, що найбільший вплив під час навчання в аспірантурі в Києві на нього справив його науковий

керівник академік Олександр Білецький – «людина не лише надзвичайного хисту, але й неймовірної на той час сміливості» [41, с. 145].

Професор Олександр Білецький був представником старшого покоління українських культурних діячів, визнаним спеціалістом в галузі українського літературознавства. Він працював головним редактором журналу «Українське літературознавство», а також у структурі Інституту літератури АН УРСР. Саме в нього писав свою кандидатську дисертацію І. Світличний, і, звичайно, вплив О. Білецького на формування його світогляду та поглядів був надзвичайно великим. Пізніше, в одному зі своїх листів із заслання І. Світличний, відповідаючи на питання, хто із вчених справив на його переконання найбільший вплив, зазначав: «...помірно на мене впливали багато хто з моїх колег, але з-посеред багатьох гігантом над пігмеями височить постать мого наукового шефа, академіка О.І. Білецького... Він і мене взяв до себе в аспірантуру не так за мої знання чи хист (я ними й зараз похвастати не можу, а тоді вони були зовсім мізерні), як за півнячу задерикуватість і, можна сказати, хуліганську на той час зухвалість: у трактаті, що я написав, вступаючи до аспірантури, я піддав сумніву одну, тоді панівну теорію... з першого разу він полонив мене своїми неймовірними знаннями, гострим розумом і небаченою тоді сміливістю постановки літературних питань, і досі він залишився для мене взірцем (на жаль, недосяжним)» [29, с. 271–272]. Згодом саме О. Білецький запросив І. Світличного працювати в журналі «Українське літературознавство».

Незважаючи на те, що О. Білецький помер у 1961 р., він зумів передати молодому літературному критику найбільш важливі етичні принципи – вимогливість до себе, критичне сприйняття реальності та наукову чесність. Такі цінності входили у протиріччя із радянською системою, проте стали важливими для І. Світличного в контексті його подальшої участі в русі шістдесятників. Також О. Білецький дуже любив, знав і розумів український літературний процес, що, зрештою, передалося й І. Світличному, а також іншому лідеру українських шістдесятників Івану Дзюбі, який теж свого часу мав нагоду працювати разом із професором [29, с. 274].

Іван Світличний у 1950-х рр. багато працював над своєю кандидатською дисертацією під назвою «Теорія літературного образу» і науковий керівник вважав, що її цілком можна було б у перспективі захищати на докторському рівні. Проте дисертацію так і не було захищено, оскільки із початком хрущовської відлиги її ідеї стали неактуальними для самого І. Світличного. На думку дослідника Я. Сека, такий стан речей засвідчив особливий, некар'єрний, а швидше професійний підхід літературного критика до своєї роботи [41, с. 145].

Саме після переїзду до Києва в часи перебування в аспірантурі формування світогляду І. Світличного підходить до вирішального етапу. Основою світоглядних переконань молодого літературознавця став гуманізм; він надавав ключове значення естетичному баченню світу та місця в ньому особистості. Людина сприймалася як феномен цілісний, але водночас багатовимірний та динамічний. Найбільш важливою для молодого науковця стала проблема виходу людини із пасивного стану задля повноцінної реалізації її внутрішнього потенціалу. Тому дуже важливу роль І. Світличний приділяв самоусвідомленню, розкнутості особи, яка зможе творити і бачити щось нове. В умовах Києва 1950-х рр. гуманістичні ідеї були досить поширеними, проте дуже часто ховалися за повсякденним колективізмом і одноманітністю, які пропагувалися офіційною пропагандою. Літературний критик був активним читачем літератури із різних філософських питань, посилено студіював праці І. Канта та Г.-В.-Ф. Гегеля. Досліджував журнал «Вопросы философии», на сторінках якого досить часто траплялися праці, що виходили за рамки ортодоксальної радянської ідеології, а подекуди були навіть ревізійністськими. Чималий вплив, звичайно, на І. Світличного мали мистецтво та художня література [41, с. 145].

Що стосується формування національної ідентичності І. Світличного, то цей процес розгортався в умовах засилля радянської пропаганди з однієї сторони та часткової лібералізації суспільно-політичної атмосфери за часів хрущовської відлиги з іншої. Літературознавець був вихідцем із східноукраїнського села, проте в юнацькі роки потрапив до зросійщеного середовища спочатку Харкова, а потім Києва. Важливим фактором, який вплинув на національну позицію

І. Світличного, було навчання саме на українській філології та зацікавлення українською культурою й літературою. Молоді українці відчували в російськомовному міському середовищі постійні приниження та цькування за мовною ознакою. Тому залишитися українцем в таких умовах було досить непросто.

Іван Світличний, як і дуже багато інших культурних діячів та майбутніх дисидентів із покоління шістдесятників, досить часто самостійно шукав відповіді на запитання, що з'являлися в національній сфері через порівняння реальної ситуації в національній політиці радянського режиму із її ідеологічним теоретичним обґрунтуванням. Під час творчого пошуку в бібліотеках вони натрапляли на напівзаборонені книги та статті періоду «Розстріляного Відродження» 1920-х рр. Висловлені ідеї резонували із їх особистим власним досвідом, що сприяло процесу «віднайдення» шістдесятниками українського національного проєкту. Пошукова діяльність здійснювалася в різний спосіб – через спілкування із видатними культурними діячами попередньої доби, які залишилися в живих після сталінських репресій; завдяки контактам із українською діаспорою та закордоном; через доступ до бібліотечних фондів, які в сталінські часи були недоступними для широкого читача.

Якщо говорити власне про І. Світличного, то він у 1954 р., перебуваючи на посаді завідувача відділу критики та публіцистики у часописі «Дніпро», зумів прочитати щоденники українського кінорежисера Олександра Довженка. У цих творах режисер не сприймав мову радянського офіціозу, творячи власну, яка була побудована на естетичній опозиції пануючому режиму. Також саме в цей період стали з'являтися друком ранні твори класиків покоління «Розстріляного Відродження» – М. Рильського, П. Тичини та В. Сосюри – які давали зовсім новий погляд на їхню творчість. Іван Світличний як знаний бібліофіл не міг не цікавитися новими виданнями творів української літератури [41, с. 146].

Національний світогляд І. Світличного формувався також під час розмов із діячами попередньої доби протистояння сталінізму. Зокрема, в кінці 1950-х рр. критик познайомився та близько зійшовся із колишніми в'язнями ГУЛАГу

Н. Суровцевою та Б. Антоненком-Давидовичем. Під час бесід вони ділилися інформацією про бурхливі події першої половини ХХ ст., сталінські репресії, поневіряння у таборах. Із початку 1960-х рр. окремі діячі з числа української інтелігенції налагодили контакти із діаспорою в США, Канаді та Західній Європі. Через ці канали надходила література та інформація, яка підривала віру інтелектуалів у правильність радянського устрою і національної політики. Іван Світличний за посередництва львівського дисидента Богдана Гориня отримував від польського художника О. Мазурика документи про діяльність українських повстанців у 1940-х рр. проти радянських окупантів [41, с. 146].

Зрештою, визначальний вплив на світогляд молодого І. Світличного справив ХХ з'їзд КПРС у лютому 1956 р. і таємна промова М. Хрущова на ньому. Різде засудження «культу особи» Й. Сталіна, викриття масових репресій значно посилювало процеси часткової лібералізації суспільно-політичного життя в УРСР. Головною думкою промови М. Хрущова було т. зв. «повернення до ленінізму», отже, засуджувалася не радянська модель чи соціалізм, а саме окремі крайнощі правління Й. Сталіна. На світогляд покоління шістдесятників таємна промова справила дуже значний вплив; це був справжній світоглядний переворот, який спричинив ріст критичного мислення в цілому покоління інтелектуалів. Покоління шістдесятників зрештою називали саме «дітьми ХХ з'їзду», які як ідеалісти спочатку були захопилися хрущовською ідеєю «відновлення справжнього ленінізму». Зрештою, в майбутньому вагомим наслідком ХХ з'їзду для покоління шістдесятників стало скептичне сприйняття ними партійних ініціатив, опору на власний критичний розум, намагання вільно дискутувати із питань історії, культури, політики. Уже в 1960-ті рр. Іван Світличний згадував, що після ХХ з'їзду у багатьох із його покоління було дуже багато «наївного, рожевоощокого оптимізму, телячого ентузіазму, багато було ілюзій, побудованих на піску» [29, с. 82–85].

Отже, Іван Світличний був вихідцем із звичайної селянської родини з Луганщини. Його дитячі роки пройшли в умовах Голодомору 1932–1933 рр. та сталінських репресій. Вагому роль у формуванні світогляду майбутнього

дисидента відіграли події Другої світової війни, окупація рідного краю німецькими військами, спроби протистояння нацистам. Під час здобуття вищої освіти в Харківському університеті та навчання в аспірантурі в Києві сформувалися основи громадянського та національного світогляду І. Світличного, які він проніс через усе життя. Серед його вчителів варто виділити академіка О. Білецького, який виконував функції наукового керівника та життєвого наставника молодого філолога у 1950-х рр. Уже з молодих років літературознавець проявив такі риси характеру, як товариськість, любов до книг, працьовитість, прагнення відстоювати власну думку і переконання, критичне мислення. У зросійщеному середовищі великих міст молодий юнак зіткнувся із проблемою необхідності збереження власної української ідентичності.

РОЗДІЛ 2. Участь в українському дисидентському русі в 1960-х – на початку 1970-х рр.

2.1. Роль літературного критика у київському шістдесятницькому осередку в першій половині 1960-х рр.

В умовах відлиги на рубежі 1950-х – 1960-х рр. в Україні сформувалося нове покоління молодих діячів української культури – плеяда яскравих, самобутніх особистостей, творчість яких мала опозиційний характер по відношенню до офіційного соцреалізму. Це був багатовекторний процес, який спрямовував українську культуру до оновлення на всіх рівнях – моральному, етичному, структурному та національному. Шістдесятники вважали ключовим своє право на індивідуалізм, звернення до внутрішнього світу людини, щирість. У центр було поставлено боротьбу за розвиток української мови, культури, відновлення національної історії. До лідерів покоління шістдесятників можна віднести поетів Василя Симоненка, Ліну Костенко, Івана Драча, Миколу Вінграновського, Василя Стуса, літературних критиків Івана Дзюбу, Івана Світличного, Євгена Сверстюка, художників Аллу Горську, Опанаса Заливаху, Віктора Зарецького та ін.

Феноменом українського шістдесятництва було те, що його учасники були дійсно талановитими, непересічними особистостями, які були знайомі поміж собою та досить згуртовані. Це була справжня компанія друзів, про що свідчить, наприклад, їхнє особисте листування та особлива дружньо-іронічна манера спілкування [29, с. 112]. Початкове згуртування шістдесятників відбувалися під час поетичних вечорів, на вечірках, під час професійної діяльності. Зрештою, на початку 1960 р. відбулося організаційне об'єднання київських шістдесятників – було створено Клуб творчої молоді (КТМ), який у першій половині 1960-х рр. відіграв роль своєрідного центру культурницького руху. Президентом клубу обрали молодого театрального режисера Леся Танюка, а одним із найбільш активних учасників та організаторів став Іван Світличний [27, с. 28–29].

Літературний критик протягом 1955–1963 рр. працював науковим працівником Інституту літератури ім. Т. Шевченка Академії наук УРСР, а з 1963 по 1964 рр. – на цій же посаді в Інституті філософії. Іншими місцями роботи І. Світличного були редакція журналу «Дніпро» та видавництво «Наукова думка». Ще в 1956 р. він одружився із аспіранткою Леонідою Терещенко, яка пізніше згадувала: «Весілля вирішили відсвяткувати в Івановому селі під час моїх вакацій в інституті. Аспірантський термін в Івана минув, треба було, отже, виселятися з гуртожитку, а він, як завжди і всюди, обростав книжками, тож до Половинкиного я везла оригінальний «посаг» – два мішки з його книжками...» (Додаток Г) [29, с. 124].

У 1960 р. подружжя Світличних поселилися у Києві за адресою вул. Уманська, 35, квартира 20. Це помешкання стало одним із центрів українського столичного шістдесятництва. Квартира на Уманській стала однією із неофіційних філій Клубу творчої молоді, саме тут перетиналися життєві дороги багатьох українських молодих талантів. Внесок І. Світличного у формуванні культурного, а саме літературного феномену шістдесятництва був ключовим (Додаток В). Адже саме він, а також літературні критики І. Дзюба та Є. Сверстюк намагалися всіляко просувати та популяризувати молоду генерацію поетів – Василя Симоненка, Івана Драча, Миколу Вінграновського, Василя Стуса та ін. Поетеса Ірина Жиленко писала: «Треба було побачити всю ту всеукраїнську планетну систему 60-х років віддалік, з відстані років, щоб зрозуміли: довкола Івана оберталася Україна, тобто все, що було в Україні найкращого...» (Додаток Д) [29, с. 125–126].

Дуже багато молодих талановитих поетів приходило до І. Світличного для того, щоб почути фахову і неупереджену думку стосовно своєї творчості. Вірші на редагування літературознавцю приносили, зокрема, Василь Голобородько, Борис Мамайсур, Микола Воробйов, Василь Рубан, Леонід Череватенко, Микола Холодний та багато інших. Тісні і дружні взаємини склалися у І. Світличного із Василем Стусом, який іменував свого товариша «вусатим сонечком» і «доброоким». Дуже часто квартиру Світличних відвідували такі представники

шістдесятництва, як Алла Горська, Микола Вінграновський, Іван Драч, Ліна Костенко, Василь Симоненко, Галина Севрук, Людмила Семикіна, Валерій Шевчук, Ірина Жиленко, Микола Плахотнюк, Іван Дзюба, Євген Сверстюк та ін. (Додаток Е) [13, с. 24].

Іван Світличний брав активну участь у налагодженні контактів київських шістдесятників з іншими культурницькими осередками, зокрема, із львівським. У 1961 р. відбулася зустріч між киянами І. Світличним та І. Дзюбою з однієї сторони, і львів'янами Михайлом і Богданом Горинем з іншої (Додаток З). Під час бесіди відбулося обговорення шляхів подальшого розвитку українського національного руху. «Західняки» пропонували діяти підпільними методами, продовжуючи традиції нелегальних націоналістичних організацій. Натомість І. Світличний виступав за розвиток саме культурництва у легальній перспективі як більш реалістичного та безпечного варіанту розвитку подій [27, с. 33].

За спогадами дисидента Івана Геля, саме Іван Світличний в першій половині – середині 1960-х рр. взяв на себе роль координатора усього українського визвольного руху. Кожного дня вдома, на роботі та просто на вулиці він мав зустрічі із десятками осіб, які долучалися до українського відродження. Абсолютну більшість статей, які з'являлися в самвидаві, були редаговані саме І. Світличним. Іван Гель згадував: «Як талановитий організатор, він [І. Світличний] координував роботу всіх київських груп і підтримував контакти з переважною більшістю учасників руху в інших містах. Робив це спокійно, по-товариськи, без адміністрування чи зверхності, як це робили советські чиновники чи нинішня «забронзовіла» політична «еліта». У Світличного все виходило без директив, доручень, ненав'язливо й дуже скромно» (Додаток Л) [23, с. 226].

Протягом кінця 1950-х – першої половини 1960-х рр. І. Світличний багато публікувався з питань літературної критики. У журналі «Дніпро» побачили світ низка його статей, а також численні рецензії та відгуки. Такі виступи у пресі набували широкого резонансу в літературному житті, адже стосувалися молодій генерації шістдесятників. Розвідки І. Світличного привертати до себе увагу

глибокою ерудицією, надзвичайною обізнаністю автора із проблемами естетики, теорії творчості. Також виділялися чудовим літературним стилем, тонким художнім смаком, а також використанням гумору. У 1964 р., у рік урочистого відзначення 150-річчя з дня народження Т. Шевченка, він вступив у полеміку з академіком І. Білодідом, викриваючи наукову неспроможність його шевченкознавчих праць. Тоді ж І. Світличний виступив проти ще одного «офіційного» літературознавця І. Назаренка, ленінського лауреата, автора монографії «Суспільно-політичні, філософські, естетичні та атеїстичні погляди Т.Г. Шевченка». Шістдесятник в іронічному дусі викрив те, що І. Назаренко у своїх працях просто переказував поетичні образи Т. Шевченка мовою партійних постанов і директив, не зважаючи на здоровий глузд і художню специфіку поета. На думку вченого В. Іванисенка, Іван Світличний створив у практиці літературної критики новий жанр – «іронічне літературознавство» [6, с. 92–95]. Літературознавчі статті критика були складовою його позасистемної діяльності та мали наслідками початок позасудових переслідувань зі сторони влади.

При цьому погляди І. Світличного пройшли певну еволюцію від 1950-х рр. Спочатку він був досить сильно заглиблений в офіційну культуру. Навіть ще в 1961 р. критик готував до друку поетичну збірку під назвою «Рідний корінь», яка назагал була написана в дусі панівного тоді соціалістичного реалізму. Проте збірка не була опублікована, а автор навіть у заповіті заборонив друк цих віршів, в першу чергу з огляду на їх ідеологічну заангажованість. Текст другої половини 1950-х рр. теж були значною мірою заідеологізованими. Проте з роками позиції І. Світличного значно змінилися: вже в першій половині 1960-х рр. він намагається переосмислити соцреалізм, надати йому т. зв. «соціалістичного гуманізму». Тут він був фактично співзвучним з іншим видатним літературним критиком – вихідцем із Донеччини Іваном Дзюбою (Додаток Ж) [29, с. 166–167].

У квітні 1962 р. І. Світличний публікує в журналі «Дніпро» розвідку на захист поетів-шістдесятників під назвою «У поетичному космосі». Він відповідав іншому літературному критику М. Шеремету, якому не заімпонували амбітність, яскравість молодих поетів. Серед іншого І. Світличний писав:

«Звичайно, ні І. Драч, ні М. Вінграновський, ні Л. Костенко, ні Є. Гуцало в своїй поезії ніякою побутовою скромністю не страждають. Навпаки, вони зовсім не почувають незручності ні перед якими найбільшими явищами світу, найскладнішими темами і найвищими авторитетами... Сама поява таких своєрідних поетів... стала можливою лише внаслідок всенародного піднесення, духу свободи й розкнутості, духу дерзання і творчості, які стали входити в наше життя після історичного XX з'їзду партії... Своєрідна поезія, своєрідне мистецтво взагалі завжди пробивають собі шлях до людського серця з боєм, воюючи проти усталених понять, почуттів, норм...» [29, с. 225–226].

Іван Світличний відкрито підважував офіційну радянську культурну доктрину. Він говорив, що поезія повинна бути не обов'язково загальнозрозумілою, загальнодоступною, «народною», як цього вимагали апологети соціалістичного реалізму, а мати свою специфіку. У високому, професійному мистецтві, на думку критика, ідейність і глибинність дуже часто прямо залежать від оригінальності і своєрідності написаного. Відразу після публікації шістдесятник потрапив під шквал критики. Проти нього виступили «офіційні» літературознавці П. Моргаєнко та Л. Новиченко, які, захищаючи метод соцреалізму, закидали І. Світличному «лицемірство і подвійні стандарти» [29, с. 227–228].

Особливо посилювався тиск на шістдесятників та особисто І. Світличного після зустрічей Першого секретаря ЦК КПРС Микити Хрущова з інтелігенцією в грудні 1962 р. та березні 1963 р. у Москві. Очільник партії накинувся на художників-авангардистів із шаленою критикою та цькуванням, що було сприйнято як заклик до початку кампанії проти шістдесятників. Протягом березня – квітня 1963 р. розгорнулася кампанія проти т. зв. «формалістів» в українській офіційній пресі. Під час наради ідеологічних працівників України та активу творчої інтелігенції у Києві 8 квітня 1963 р. перші особи республіки на чолі із Миколою Підгорним (Перший секретар ЦК КПУ) засуджували та критикували поетів І. Драча, М. Вінграновського, критика І. Дзюбу. У

негативному контексті згадували також молодих літературних критиків І. Світличного та І. Дзюбу [27, с. 34–36].

Гнітюче враження на середовище шістдесятників справила рання смерть молодого поета Василя Симоненка у грудні 1963 р. Через кілька місяців перед тим він був жорстоко побитий працівниками міліції у м. Сміла Черкаської обл., що, ймовірно, спровокувало загострення невиліковної хвороби – раку нирок – від якої поет і помер. 22 грудня 1963 р. було проведено вечір пам'яті В. Симоненка у Київському медичному інституті. Критики Є. Сверстюк та І. Світличний у ході своїх виступів наголошували на дійсно національному та одночасно гуманістичному характері творчості загиблого поета. І. Світличний висловив розчарування тим, що після XX з'їзду КПРС, проголошеної десталінізації так і не відбулося реальних змін, а влада знову переходить до тиску на інтелігенцію [29, с. 342–343].

Одним із найбільш поширених методів діяльності шістдесятників було поширення самвидавної літератури. Офіційна цензура поступового здійснювала все більший і більший тиск на молодих письменників і поетів, тому вони взялися самотужки за виготовлення та «видання» своїх творів. На думку дослідника Олеся Обертаса, український самвидав зародився протягом 1960–1962 рр. У цей період самвидавним шляхом поширювалися в першу чергу літературні матеріали, які вилучалися із офіційних публікацій, заборонені художні твори письменників попереднього покоління, статті чи спогади, які стосувалися питань літератури, а також документи період розвінчування культу особи Сталіна [30, с. 92–93]. Одним із найбільш активних збирачів та поширювачів самвидаву в Києві був саме любитель книг та різного роду літератури Іван Світличний.

Радомир Мокрик наводить таку цитату із спогадів львівського дисидента Богдана Гориня про діяльність І. Світличного у питанні самвидаву: «Самвидавом дуже захопився Світличний – він став просто фанатиком тих творів. І зокрема магнітофонних плівок. У листах до мене постійно писав – пришлю тобі ті і ті плівки, хочу ще ось ці наштампувати. Самвидав поступово пішов у люди» [29, с. 346–347]. Серед поширюваних І. Світличним матеріалів самвидаву були

анонімні політичні статті на захист української мови та культури, а також документи, написані в контексті боротьби за громадянські свободи і права. Серед документів, які поширювалися в нелегальний спосіб, був текст виступу І. Світличного на вечорі пам'яті Василя Симоненка в Київському медінституті в грудні 1963 р.; згодом він став поширюватися в якості передмови до збірки поезії В. Симоненка, яка «ходила по руках» у самвидаві [30, с. 112].

Ключову роль І. Світличний відіграв у поширенні в самвидаві щоденників Василя Симоненка, у яких він критично висловлювався щодо тогочасної радянської влади та особливостей життя радянського суспільства. Літературний критик долучився до процесу передачі за кордон цих щоденників та поширення у середовищі шістдесятників. Відповідь режиму не забарилася. У квітні 1965 р. у газеті «Радянська Україна» побачив світ стаття письменника М. Негоді під назвою «Еверест підлості», спрямована проти І. Світличного та А. Перепаді як основних розповсюджувачів щоденника; їх було змальовано як «шукачів дешевої і скандальної слави» [27, с. 38].

Найбільш популярним та успішним документом тогочасного українського самвидаву був анонімний памфлет «З приводу процесу над Погружальським», присвячений пожежі у Київській публічній науковій бібліотеці АН СРСР 24 травня 1964 р., у результаті якої було втрачено значне число архівних документів і матеріалів з історії України, стародруків та унікальних оригіналів літературних пам'яток. Автором документу був літературний критик Євген Сверстюк, а функції редактора виконав І. Світличний [30, с. 103]. У памфлеті піддавалася сумніву офіційна версія причини підпалу бібліотеки, автори наполягали на тому, що ця подія була результатом політики російського великодержавного шовінізму, а організатори мали на меті приниження українського народу: «Згоріла частка української історії, частка української культури. Назавжди втрачено величезні духовні скарби. Тисячам і мільйонам людей, поколінням молоді відрізано шляхи до багатьох духовних джерел, до книжок і документів... Нам уже не раз плювали в обличчя. Цього разу плюнули особливо нахабно. Спалили найбільшу українську бібліотеку. Зірвали місток між

нашим минулим і сучасним. Коли ми навіть від цього плювка не опам'ятаємося, а підставимо покірно заплющені очі під інший, тоді хто ж ми, як не «раби, подножки, грязь Москви»?.. російський чорносотенний рух – нетерпимий, він не хоче чекати, він – войовничий! Російський великодержавний шовінізм, як і антисемітизм – давно реабілітований у колоніальній імперії...» [29, с. 365–367].

Прикметно, що автори документу згадали в його тексті також інші злочини радянської імперії проти українського народу – Голодомор 1932–1933 рр., «Розстріляне відродження» 1920-х – 1930-х рр., репресії проти учасників підпільної організації Українська робітничо-селянська спілка (УРСС) на початку 1960-х рр. та ін. [29, с. 367–368]. Становище українського народу у складі СРСР було вперше визначено як колоніальне. Зрештою, памфлет «З приводу процесу над Погружальським» виявився найбільш успішним документом самвидаву першої половини 1960-х рр., масово поширювався по всій території України, не тільки в Києві, а також у Львові, Луцьку, Івано-Франківську, Тернополі та ін. містах. За О. Обертасом, його активне розповсюдження стало ключовим фактором у процесах активізації українського національного руху в середині 1960-х рр. та залучення до нього значного кола людей [30, с. 105].

Того ж 1964 р. відбулася ще одна вагома подія, яка справила значний вплив на зміцнення та радикалізацію українського національного руху. На відзначення 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка у вестибюлі головного корпусу освітнього закладу мало бути встановлено вітраж із зображенням поета. Над ним протягом лютого – березня 1964 р. працювала група художників у складі А. Горської, О. Заливахи, Л. Семикіної та Г. Зубченко. Художники працювали дуже інтенсивно, і вже до початку березня центральну частину вітражу було підготовлено. Тараса Шевченка було зображено у національно-релігійному дусі, за зразком традиційного українського іконопису; біля портрету поета із піднятою догори рукою розмістили цитату з «Кобзаря»: «Возвеличу малих рабів отих німих! І на сторожі коло їх поставлю слово». Така концепція вітражу очевидно не вписувалася в рамки соціалістичного реалізму і «офіційного» радянського образу Т. Шевченка. Тому 17 березня 1964 р. витвір мистецтва було знищено за

наказом ректора університету І. Швеця. Аллу Горську та Людмилу Семикіну було виключено зі Спілки художників України, а сам вітраж засуджено як «формалістичний» та занадто національний. У цій ситуації Іван Світличний не залишився осторонь і допоміг Аллі Горській підготувати відповідь критикам з числа офіційної влади. У ньому, зокрема, говорилося: «Ми рішуче відмітаємо як безпідставні і образливі для нас грубі звинувачення ідейно-політичного порядку. Наша творча і громадська робота останніх років була спрямована проти космополітичних впливів та абстрактного мистецтва, за мистецтво справді народне, національне, самобутнє...» [29, с. 351–352]. Літературний критик надавав підтримку своїм друзям-шістдесятникам, відстоював національну самобутність українського мистецтва.

Зрештою, вже з 1964 р. розпочалися адміністративні переслідування активних шістдесятників. Діяльність Клубу творчої молоді було припинено, а сам Клуб розпущено. Почастішали виклики активістів до КДБ для проведення «профілактичних бесід». У 1964 р. І. Світличного було звільнено з роботи в Інституті філософії АН УРСР.

Отже, Іван Світличний відігравав одну із ключових ролей у структурі київського осередку українського шістдесятництва в першій половині 1960-х рр. Літературознавець виступав за активізацію українського національного руху саме у формі культурництва. Він підтримував молодих поетів-шістдесятників під час своїх виступів у пресі, давав прихисток молодим талантам на своїй квартирі, брав активну участь у діяльності Клубу творчої молоді, виготовляв, збирав і розповсюджував самвидавну літературу. Відповіддю зі сторони радянського режиму було цькування І. Світличного у пресі та звільнення з роботи.

2.2 Перший арешт і спроба розправи.

Реакцією радянського режиму на піднесення українського національного руху в першій половині 1960-х рр. стало закручування гайок та посилення

репресій. Особливо ситуація загострилася після усунення від влади Микити Хрущова в жовтні 1964 р. та приходу на керівні пости в ЦК КПРС діячів неосталіністського напрямку, яких очолював Леонід Брежнєв. Зрештою, протягом серпня–вересня 1965 р. в УРСР відбулася т. зв. перша хвиля арештів національно свідомої української інтелігенції з середовища шістдесятників. Її жертвами стало більше двох десятків найбільш активних діячів національного руху, які мешкали у Києві, Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Луцьку та ін. містах. Було заарештовано, зокрема, братів Михайла та Богдана Горинів, Івана Геля, Валентина Мороза, Опанаса Заливаха, Михайла Осадчого, Михайла Масютка, Івана Русина, Ігоря Герету, Дмитра Іващенко та ін. [34]. Однією із ключових жертв репресивної хвилі КДБ був літературний критик із Києва Іван Світличний.

Протягом літа 1965 р. у середовищі української шістдесятницької інтелігенції велися бесіди щодо ймовірного посилення тиску зі сторони влади, проте мало хто зумів передбачити, що вони будуть відбуватися у настільки жорсткій та цинічній формі, фактично у стилі сталінських репресій 1930-х рр. Фактично протягом 24 серпня – 14 вересня 1965 р. відбулася цілеспрямована спецоперація КДБ щодо затримання та подальшого арешту лідерів українського шістдесятництва. Іван Світличний наприкінці серпня 1965 р. вирішив поїхати до Івано-Франківська, щоб відвідати свого близького друга художника Опанаса Заливаха. До помешкання художника він дістався зранку 28 серпня, якраз коли на його квартирі слідчі КДБ проводили обшук, а сам О. Заливаха був ними затриманий. Одночасно кадебісти здійснили затримання І. Світличного, якого повернули до Києва, і там 30 серпня офіційно заарештували [34, с. 57–58].

Ключовий удар КДБ був спрямований на західноукраїнські дисидентські осередки у Львові, Івано-Франківську та Луцьку, натомість кийвське дисидентське середовище майже не постраждало. У столиці УРСР було заарештовано декілька менш помітних особистостей з числа шістдесятників – Ярослава Геврича, Олександра Мартиненка, Євгенію Кузнецову, Миколу Гриня. У той же час місцеві лідери – Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Алла Горська, Лесь Танюк та ін. залишилися на волі. У цьому контексті дослідник Ярослав Секо

припускає, що арешт І. Світличного мав випадковий характер – його просто взяли під гарячу руку в ході слідчих дій проти О. Заливахи. Дійсно, логіка арештів у Києві мала на меті викриття нелегальної групи навколо авторки самвидаву Є. Кузнецової. Крім того, фактично нікого із близьких київських друзів чи знайомих І. Світличного заарештовано чи навіть затримано не було [34, с. 63].

Проте шістдесятницьке середовище у 1965 р. не вдалося залякати арештами. Лідери національного руху, що залишилися на волі, змогли організувати акції протесту проти незаконних переслідувань. Найвідоміша така акція відбулася в Києві 4 вересня 1965 р. у кінотеатрі «Україна» під час прем'єри фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків». Літературний критик І. Дзюба, близький друг І. Світличного, замість чергової промови на пошану кінорежисера повідомив присутніх на прем'єрі, що по всій Україні відбуваються таємні арешти української інтелігенції. І. Дзюбу підтримали журналіст В'ячеслав Чорновіл та поет Василь Стус, які перебували серед глядачів кінофільму [27, с. 63–64]. За спогадами шістдесятниці Михайлини Коцюбинської, акція протесту була ретельно підготовлена: «Обговорювалися кандидатури: хто зробить, хто виступить. Я навіть пам'ятаю, що на якійсь відчайдушній хвилі, оскільки Іван [Світличний] сидів, то навіть я себе пропонувала, що я скажу. Але мене відкинули, тому що я була сама з малою дитиною. І моя кандидатура відразу відпала. І взагалі, це було не найкраще. Вирішили, що говоритиме Дзюба, він був найкращий оратор і мав уже якусь підготовку» [26, с. 96–97]. Протест проти дій радянської влади мав відкритий характер та був достатньо різким. Ймовірно, одним із ключових мотивів, який спонукав до дій Івана Дзюбу, був арешт його товариша І. Світличного. Реакцією режиму були адміністративні переслідування учасників акції протесту.

Станом на 1965 р. І. Світличний був безробітним, усі пошуки роботи завершилися невдачею, очевидно, через реноме учасника українського національного руху. Друкуватися в періодиці теж було дуже складно; остання стаття до арешту під назвою «Гармонія і алгебра» була опублікована у журналі

«Дніпро», ч. 3 за 1965 р. Зрештою, критику пообіцяли роботу у видавництві «Наукова думка», проте після того, як про це дізнався секретар парткому АН УРСР К. Ситник, його було миттєво звільнено [13, с. 26–27].

На другий день після арешту І. Світличного, 31 серпня 1965 р. до його квартири на Уманській у Києві слідчі КДБ провели обшук. Дружина дисидента Леоніда Світлична замітила, що кадебісти вже знають, що і де лежить у квартирі. Очевидно, напередодні за відсутності господарів у помешканні було здійснено таємний обшук. Офіційний обшук 31 серпня тривав протягом цілого дня. Дружині запропонували видати «антирадянську літературу», проте вона заявила, що таких книг чи документів на квартирі немає. Було вилучено чимало книжок, особливо дорадянського й галицького видання, навіть Біблію. Також забрали друковані рукописи віршів М. Холодного, Л. Череватенка, Б. Мамайсура, Б. Антоненка-Давидовича. Наступного дня було забрано друкарську машинку, номери часописів «Літературно-Науковий вісник», «Збірник Наукового Товариства ім. Т. Шевченка», книгу «Географія України» авторства Володимира Кубійовича. Дружині навіть не повідомили про арешт І. Світличного; про це вона дізналася тільки за тиждень, після офіційного звернення до КДБ (Додаток І) [13, с. 28–29].

Особливо компрометуючими матеріалами, що були вилучені на квартирі Світличних, були 4 примірники популярної самвидавної статті «З приводу процесу над Погружальським» (її редактором був І. Світличний), 2 примірники статті про письменника Миколу Хвильового «із наклепом на радянський державний і суспільний лад», а також вірші антирадянського спрямування «Хутір Михайлівський», «Лист у невідоме», «Апеляція до майбутнього» авторства Б. Антоненка-Давидовича [12, с. 204].

Леоніда Світлична згадує досить курйозний випадок під час спілкування зі слідчими КДБ 31 серпня: «...під час обшуку на Івановому столі лежав аркушик з розміченням наголошених і ненаголошених складів для перекладу якогось вірша. Аркушик вилучили як... шифр (!!!). Марно я доводила, що такі «шифри» школярі вивчають на уроках літератури» [13, с. 29]. У наступні місяці її

неодноразово викликали на допити у справі чоловіка. Сам І. Світличний під час розмов зі слідчими тримався гідно, вимагав до себе поваги. Це було запорукою моральної переваги, свідчило про відсутність страху перед системою. Декілька разів із ув'язненим літературознавцем зустрічався навіть голова КДБ УРСР Віталій Нікітченко, який прагнув зрозуміти причини та мотиви появи руху опору в Україні. Такі зустрічі були фактором додаткового тиску на політв'язня [13, с. 30].

Під час слідчих дій кадебісти встановили, що І. Світличний «починаючи з 1963 року, серед своїх контактів систематично поширював наклепницькі вигадки про радянську дійсність, заявляв про відсутність «вільної думки», що притісняється державними й партійними органами, і що вихід із цього становища він бачить у постійній боротьбі – протестах проти всіляких проявів шовінізму». [12, с. 206].

На захист І. Світличного та інших заарештованих представників української інтелігенції виступали відомі культурні діячі. Поетеса Ліна Костенко організувала збір підписів під заявою на підтримку ув'язнених. Під цією заявою поставили свої автографи декілька десятків осіб, серед яких академіки Микола Амосов та Олег Антонов. Досить різко розмовляв із генералом КДБ з приводу ув'язнення І. Світличного поет Іван Драч; вітання заарештованому передавали визнані метри української літератури – Андрій Малишко, Михайло Стельмах та ін. Справа І. Світличного вийшла на міжнародний рівень – комісію для оборони ув'язнених письменників при світовому ПЕН-клубі очолив англійський письменник Пол Таборі. Він на світовому конгресі письменників у м. Нью-Йорк (США) у 1966 р. виніс на загальне обговорення справу захисту українського письменника І. Світличного. Зрештою, Конгрес США виступив із ухвалою, у якій засудив насильство над українськими письменниками в Радянському Союзі. [13, с. 30].

Зрештою, внутрішньоукраїнські за міжнародні заходи на підтримку І. Світличного дали свій результат. 30 квітня 1966 р. кадебісти змушені були звільнити літературного критика як «соціально безпечного». Очевидно, слідчі

КДБ не змогли знайти доказів, щоб відправити І. Світличного під суд. Перша спроба судових репресій проти літературного критика завершилася для режиму невдачею.

2.3. Громадська діяльність у 1966–1972 рр.

Період після першої хвилі арештів, за Г. Касьяновим, характеризувався з однієї сторони – значним посиленням адміністративного та ідеологічного тиску на дисидентське середовище зі сторони владного режиму, а з іншої – дальшою кристалізацією українського національного руху, посиленням самвидавної мережі, загостренням протистояння між дисидентською інтелігенцією та партійно-державною бюрократією. Нетерпимість влади до інакодумства значно зросла й посилилась, проте українське радянське керівництво протягом деякого часу намагалося використовувати настрої дисидентської інтелігенції для посилення власних позицій під час апаратних ігор із кремлівським центром. Тим не менше, відкриті масові репресії на певний період часу припинилися. Інакодумці ще мали певний простір для того, щоб висловлювати протести, а також деякі обмежені можливості для того, щоб висловлювати свою думку та впливати на суспільні настрої [27, с. 81–82].

Після виходу з-під варті І. Світличний через перешкоди зі сторони КДБ та реноме «політично неблагонадійного» не зміг влаштуватися на роботу, не бажав іти на будь-яку співпрацю із репресивними органами. Тільки під псевдонімом йому вдалося опублікувати декілька статей у пресі – це були рецензія на збірку поезій Василя Симоненка «Тиша і грім» (1966 р.), а також переклади віршів Беранже під назвою «Пісні» (1970 р.). Із метою заробляння коштів на прожиття критику довелося редагувати для інших науковців кандидатські та докторські дисертації. Також І. Світличний став серйозно займатися мовознавчими студіями, працював над словником синонімів української мови [13, с. 32].

Водночас літературний критик продовжив гуртувати навколо себе київське середовище інакодумців, розширював контакти із дисидентами в інших містах.

Його квартира разом із помешканнями художниці Алли Горської, професора Генріха Дворка та ін. у другій половині 1960-х – на початку 1970-х рр. залишалася одним із ключових осередків позаофіційної творчої думки, нонконформізму та інакодумства. Після арештів 1965 р. з'явилася мережа взаємодопомоги в середовищі дисидентів – учасники руху, що залишилися на волі, надавали значну моральну і матеріальну підтримку політичним в'язням та членам їхніх родин. Дисиденти, які мали можливість заробляти гроші, намагалися ділитися ними із безробітними. Справжнім досягненням лідерів національного руху того періоду була організація грошового фонду допомоги, ініціаторами створення якого були І. Світличний та В. Чорновіл. Внески до цього фонду робили не тільки власне інакодумці, а також значна частина представників «офіційної» інтелігенції, зокрема, О. Гончар, А. Малишко, Ю. Кочержинський, О. Компан, В. П'янов, З. Франко та ін. У подальшому кошти розподілялися між тимчасово безробітними та родичами репресованих учасників руху [27, с. 87].

Яскравим прикладом допомоги та підтримки зі сторони І. Світличного щодо родичів заарештованих політв'язнів були відносини літературного критика із Раїсою Мороз – дружиною ув'язненого в 1965 р. івано-франківського історика Валентина Мороза. Влітку 1966 р. за порадою своїх друзів Раїса Мороз поїхала до Києва та познайомилася з І. Світличним та його родиною. Ось як вона описувала цю зустріч у своїх спогадах: «Іду на Уманську й уявляю собі зустріч з Іваном Світличним – кремезним козарлюгою з вусами, бо саме таким витворився його образ із того, що я чула про нього. П'ятий поверх, натискаю на дзвоник – двері відчиняє худорлявий, трохи сутулий чоловік середнього зросту, впускає мене до хати й називає себе: «Іван Світличний»... Заходжу до помешкання, забитого книжковими стелажками. Починаємо розмову, і за кілька хвилин – ніби сто літ знайомі. Приязнь і симпатія». Літературознавець активно цікавився долею ув'язненого В. Мороза, відразу оформив йому передплату на газети і журнали. Зрештою, він доручив своїй сестрі Надії Світличній «взяти під опіку» історика-політв'язня, організувати надсилання йому книг у мордовські табори. У подальшому між І. Світличним та Р. Мороз встановилися дружні і приязні

відносини, вони вели активне листування, обмінювалися літературою і вітальними листівками. Іван Світличний познайомив дружину В. Мороза з іншими київськими дисидентами – Євгеном Сверстюком, Михайлиною Коцюбинською, Галиною Севрук, Аллою Горською (Додаток М) [9, с. 79–80]. Схожі взаємини, які базувалися на взаємодопомозі та комунікабельності, у І. Світличного були також із іншими родичами політичних в'язнів.

Організаторські та лідерські здібності І. Світличного проявлялися і під час спільного проведення дозвілля та відпочинку (Додаток К). Раїса Мороз згодом пригадувала цікавий випадок, пов'язаний із мандрівкою представників української творчої інтелігенції на чолі з І. Світличним у Карпати: «Улітку 1968 року Іван запросив мене приєднатися до гурту киян і львів'ян, які мандрували Карпатами й збиралися відпочити в селі Космач. Я приїхала за поданою адресою, а той весь гурт знявся на ноги й вирушив пішки через гори аж до Ворохти. Виявилось, що «органи» почали відверто шантажувати господиню, в якої вся ватага зупинилася. Щоб це припинити, вирішили змінити плани. Я була зовсім не готова до мандрування горами: ні намету, ні спального мішка, ні відповідного одягу чи взуття. а проте пішла, послухавши Олену Антонів, яка також була в тій ватазі, – надто цікаві зібралися люди, щоб відмовлятися від розкоші поспілкуватися з ними. Були там, окрім Світличних (Івана, Льолі й Надійки з подругою Грунею Лишак), ще й Неля та Лесь Танюки, Іван Русин, Валя Чорновіл та ін. Веселою була та подорож — неповторні карпатські краєвиди, пісні, жарти. Вирішили видертися на гору Піп Іван, але постійно губили дорогу й напрям. «Вождем» і навігатором був Іван; він вирішував, куди йти, і ми якось таки вибралися на ту гору. Я ночувала в Льолиному й Івановому наметі. Та й не тільки я, нас там було набито як оселедців. Іван жартував: холодної ночі закликав усіх жінок тулитися до нього, запевняючи, що він — як ТЕЦ (теплова електростанція), на всіх вистачить тепла...» [9, с. 80–81].

У середині 1960-х рр. набула значної ваги така форма протесту, як щорічне традиційне відзначення пам'яті Тараса Шевченка 22 травня – у день його перепоховання в Україні. Цього дня українські дисиденти урочисто вшановували

пам'ять національного поета біля його пам'ятника в Києві, покладали квіти на його честь, читали вірші, співали національних пісень. У 1966 р. таке вшанування пам'яті Т. Шевченка переросло у справжній мітинг у Києві, який можна вважати демонстрацією протесту проти національної політики комуністичної партії в Україні [26, с. 102]. Активну участь у демонстрації взяв І. Світличний, якого було звільнено з ув'язнення всього-навсього за три тижні до вказаних подій. Звичайно, такий вчинок літературознавця свідчить про його громадянську мужність та незламність. Також у мітингу 22 травня 1966 р. взяли участь А. Горська, Т. Цимбал, Л. Бабляк, В. Лобко, Н. Стороженко – всього більше 150 осіб. До пам'ятника поету було покладено квіти із написами «Борітеся – поборете!», «Від нащадків»; також учасники зібрання читали заборонені вірші самого Т. Шевченка, поетів-шістдесятників Василя Симоненка та Ліни Костенко. Як не дивно, але реакція КДБ на цей мітинг була досить «млявою»; керівництву партії було направлено доповідну записку із зауваженням, що мітинги біля пам'ятника Т. Шевченку в Києві стають все більш масовими і набувають «антигромадського звучання» [27, с. 89].

Літературний критик продовжив збирання, розповсюдження та створення самвидавної літератури. У жовтні 1966 р. до рук І. Світличного потрапили матеріали судової розправи над групою львівських юристів у 1961 р. Це були документи, пов'язані з діяльністю підпільної організації Українська робітничо-селянська спілка (УРСС) та її лідерів Левка Лук'яненка та Івана Кандиби. Вони вимагали відокремлення України від СРСР шляхом проведення референдуму і були засуджені радянським режимом до чималих термінів ув'язнення. Іван Світличний зібрав матеріали «справи юристів», упорядкував їх в окрему збірку, написав коротку супровідну записку та переслав вищим посадовим особам – Першому секретарю ЦК КПУ П. Шелесту, генеральному прокурору СРСР Руденку, голові Спілки письменників УРСР О. Гончару, а також голові Верховної Ради УРСР Д. Коротченку. Збірка також активно поширювалася в середовищі інакодумців самвидавним шляхом та потрапила за кордон, що призвело до поширення інформації про репресії радянської влади проти

прихильників української незалежності. Як результат, І. Світличного знову стали викликати на «виховні бесіди» в КДБ, погрожували новим ув'язненням [13, с. 33].

Однією із жертв репресій зі сторони радянської системи в другій половині 1960-х рр. став журналіст В'ячеслав Чорновіл. Він намагався надати максимального розголосу на теренах України та за її межами подіям першої хвилі арештів 1965–1966 рр. З цією метою він написав у 1966 р. працю «Правосуддя чи рецидиви терору?», а у 1967 р. – книгу «Лихо з розуму (портрети двадцяти злочинців)» [17]. У цих роботах журналіст намагався довести, що жертви арештів і судових процесів насправді ні в чому не винні, засуджені не за дії, а за думки; крім того, вони є ключовими представниками молодого покоління української творчої інтелігенції. Праці В. Чорновола були адресовані вищим органам влади УРСР, отримали значне поширення в самвидаві, а також потрапили за кордон, де були опубліковані. У 1967 р. журналіста було заарештовано і засуджено на 1,5 роки ув'язнення. Іван Світличний намагався захистити та підтримати свого близького знайомого, який потрапив під репресії. У листопаді 1967 р. літературознавець поїхав до Львова та разом із Л. Костенко, І. Дзюбою, А. Горською, І. Драчем, Н. Світличною, В. Лучуком та ін. взяв особисту участь у судовому процесі над В. Чорноволом. Після процесу І. Світличний, а також І. Дзюба, Л. Костенко, Н. Світлична поставили свої підписи під листом на адресу П. Шелеста, у якому протестували проти незаконного засудження В. Чорновола. Процес над журналістом у цьому листі було охарактеризовано як громадське порушення процесуальних норм, а також як «особисту помсту, розправу наділених владою осіб над людиною, яка інакше думає і насмілюється критикувати дії окремих радянських установ, тобто здійснює своє конституційне право». Відповіді зі сторони влади автори листа протесту так і не отримали [27, с. 93–94].

Після виходу В. Чорновола з ув'язнення він вирішив організувати видання самвидавного часопису «Український вісник». Ідею створення такого унікального правозахисного і літературно-публіцистичного позацензурного

журналу підтримали чимало інших дисидентів, серед яких Валентин Мороз, Михайло Косів, Ярослав Кендзьор, Олена Антонів, Людмила Шереметьєва, Зіновія Франко, Василь Лісовий, Микола Плахотнюк, Зіновій Антонюк та ін. Протягом 1970–1972 рр. у самвидаві побачило світ шість випусків «Українського вісника». Іван Світличний спочатку досить обережно поставився до ідеї В. Чорновола. Разом із своєю дружиною Л. Світличною він виступив проти створення такого повноцінного самвидавного журналу, адже розумів, що радянська влада буде здійснювати широкомасштабні репресії проти його видавців та упорядників. Фактично І. Світличний залишався вірним культурництву та не був готовий переходити до повноцінного політичного протистояння із системою. Проте після появи перших випусків часопису літературний критик таки взяв активну участь у його розповсюдженні, а у процесі збору інформації для нових номерів [30, с. 176–180].

Поміркованість поглядів та політичної позиції Івана Світличного проявилися під час масштабної дискусії всередині українського дисидентського руху в 1970 р., яка була спровокована появою в самвидаві есе Валентина Мороза «Серед снігів». Валентин Мороз, який вийшов з таборів у 1969 р., фактично очолив радикальну течію українських інакодумців, закликаючи до посилення опору радянському режиму та активізацію протистояння навіть незважаючи на репресії. Він досить негативно поставився до «покаяльної» заяви київського дисидента І. Дзюби, яку була опублікована у газеті «Літературна Україна». На початку 1970 р. В. Мороз написав досить різке та радикальне есе «Серед снігів», у якому засудив такий вчинок І. Дзюби, закликав до безкомпромісності у боротьбі проти влади та «одержимості» українською національною ідеєю. Лідери київського дисидентського осередку І. Світличний та Є. Сверстюк не змогли сприйняти ідеї В. Мороза. Іван Світличний поставився до есе В. Мороза досить критично, не сприймаючи прихильність історика до ідей українського інтегрального націоналізму зразка Д. Донцова та занадто різку критику Івана Дзюби. У той же час літературознавець із розумінням поставився до вчинку

І. Дзюби та його заяви; прагнув не допустити розколу в середовищі дисидентського руху (Додаток Н) [32, с. 117–118].

Центристську позицію під час конфлікту між І. Дзюбою та В. Морозом зайняв В. Чорновіл, який теж мав на меті згуртувати національний рух, а не розколоти. Навесні 1970 р. В. Чорновіл приїхав до Києва, де на квартирі поета В. Стуса відбулася конспіративна нарада за участі І. Світличного, І. Дзюби та Є. Сверстюка. Предметом обговорення стала загальна ситуація в дисидентському русі, можливі шляхи подальшого його розвитку, а також ідеї В. Мороза, висловлені у праці «Серед снігів». Під час наради В. Чорновіл фактично підтримав позицію В. Мороза, критикував київських лідерів руху за бездіяльність, пасивність, скорочення масштабів обігу самвидаву, а також зменшення інтенсивності акцій протесту проти посилення репресій. Закликав збільшити активність руху, не відступати від його ідей та ідеалів. Проте інші учасники наради не погодилися із В. Чорноволом і навпаки, заявили про те, що треба повертатися до культурництва та літературної роботи в умовах посилення тиску зі сторони влади. Під час розмови І. Світличний в принципі допускав застосування самвидаву для поширення творів літературного характеру, але різко заперечив щодо подальшої необхідності здійснення політичної діяльності. Згодом критик пригадував: «Розмова мені здалася безпредметною балаканиною, якої могло б і не бути». Євген Сверстюк та Василь Стус також заявляли про необхідність в першу чергу підвищувати загальний рівень філософської та літературної думки серед української інтелігенції, а Іван Дзюба виступив за організацію літературних приватних вечорів, зміцнення зв'язків із молодим поколінням поетів та письменників. Фактично під час наради порозуміння між лідерами українського дисидентства досягнуто не було [32, с. 119–122].

Незважаючи на свою особисту незгоду із поглядами В. Мороза та його радикалізмом, І. Світличний після арешту історика 1 червня 1970 р. став активним учасником кампанії на його захист та підтримку. Дисидент І. Гель, який того дня мав зустріч з І. Світличним, згадує першу реакцію літературного критика на арешт В. Мороза: «Іване, що б ми не думали про позицію Валентина

та його характер, тепер його заарештовано, і наш обов'язок – захищати і популяризувати його, як тільки можемо» [23, с. 259]. Вже наприкінці червня 1970 р. І. Світличний поставив підпис під колективною заявою на адресу голови правління Спілки письменників України Олесея Гончара щодо справи В. Мороза. Разом із І. Дзюбою, В. Чорноволом, З. Франко та Є. Сверстюком літературознавець вимагав «...поставити питання про долю Валентина Мороза у відповідних інстанціях і сприяти тому, щоб воно було розв'язане відповідно до вимог нашого суспільного життя...». Задля пошуку кваліфікованого адвоката для заарештованого історика І. Світличний здійснив поїздку до Москви. У листопаді 1970 р. він мав намір поїхати до Івано-Франківська на судовий процес В. Мороза, проте не зміг цього зробити через перешкоди з боку КДБ [32, с. 133–137]. Загалом кампанія на захист В. Мороза у 1970 р. була дуже масштабною в середовищі українських дисидентів; у ній взяли участь більше 50-ти найбільш помітних особистостей із числа інтелігенції. Проте в підсумку івано-франківського історика було ув'язнено на 9 років позбавлення волі та 5 років заслання; радянський режим не планував іти на поступки в питанні репресій щодо активних дисидентів.

Наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. І. Світличний підтримував тісні контакти із окремими представниками української діаспори, через яких відбувався обмін літературою: самвидав таким чином вдавалося вивозити з УРСР, а до України потрапляли матеріали закордонного видання. Він познайомився з літераторами Вірою Вовк із Бразилії та Анною-Галею Горбач із Західної Німеччини; взаємини було налагоджено із архітектором Титом Гевриком та його дружиною Софією з Америки. Вони іноді приїздили до УРСР для відрядження та мали численні зустрічі з І. Світличним. Також літературознавець регулярно слухав передачі закордонних радіостанцій [13, с. 33].

Тим не менше, тиск на інакодумців значно посилювався. Сім'я Світличних перебувала під постійним стеженням, у помешканні регулярно проводилися таємні та відкриті обшуки з метою виявлення антирадянських документів і

матеріалів. Один із таких несподіваних обшуків відбувся 28 березня 1969 р. – кадебісти шукали книгу Авторханова «Технологія влади», яка тоді «ходила по руках» у дисидентському середовищі Києва. За спогадами Леоніди Світличної, кадебісти продумали цілу спецоперацію, опрацювавши одну із фотокопій цієї книги радіоактивними матеріалами. Згодом її переміщення було простежено та вилучено саме на квартирі Світличних. У результаті І. Світличного було викликано на допит до управління КДБ, проте через декілька годин він повернувся [6, с. 36].

Отже, в другій половині 1960-х – на початку 1970-х рр. І. Світличний продовжив свою активну дисидентську діяльність. Він намагався всіляко допомагати й підтримувати політичних в'язнів з числа українських дисидентів, членів їхніх родин. Виступив ініціатором створення грошового фонду для взаємопідтримки в середовищі дисидентів. Активно поширював самвидавну літературу, зберігав її у своїй квартирі, виступав редактором багатьох праць українського самвидаву. Здійснював правозахисну діяльність, зокрема, виступав на захист заарештованих дисидентів В'ячеслава Чорновола в 1967 р. та Валентина Мороза в 1970 р.; підписував колективні звернення до органів влади УРСР, протестуючи проти незаконних політичних переслідувань і репресій. Іван Світличний був одним із лідерів та ідеологів поміркованої течії українського дисидентства, що проявилось в його обережній позиції стосовно видання самвидавного часопису «Український вісник», засудженні радикальних ідей В. Мороза та загальній прихильності до культурництва на противагу політичному протистоянню з системою.

Підсумовуючи весь матеріал другого розділу, варто зазначити, що Іван Світличний був одним із ключових організаторів та лідерів українського шістдесятницького середовища та національного руху не тільки в Києві, а також і у всій Україні. Будучи талановитим літературним критиком, він писав схвальні рецензії на твори молодих поетів та письменників із числа покоління шістдесятників. У першій половині 1960-х рр. зав'язав контакти із ключовими лідерами київського шістдесятницького осередку – І. Дзубою, Є. Сверстюком,

А. Горською, Л. Танюком, Л. Костенко, В. Симоненком, І. Драчем, М. Вінграновським та ін.; був організатором цілої мережі взаємозв'язків між дисидентами зі Львова, Луцька, Івано-Франківська, Тернополя та інших міст України. Був активним розповсюджувачем самвидавних документів і матеріалів, долучився до написання одного із найбільш популярних в українському самвидаві памфлетів – «З приводу процесу над Погружальським». Часто Івана Світличного заслужено іменували «батьком українського національного відродження». Закономірним результатом такої активності стало посилення адміністративного тиску на І. Світличного та, зрештою, його арешт під час першої хвилі репресій у 1965 р. Літературний критик провів в ув'язненні близько восьми місяців, проте слідчі КДБ не змогли зібрати проти нього значної кількості доказів та свідчень; справа І. Світличного так і не була доведена до судового процесу. У результаті активізації міжнародної кампанії на захист ув'язнених І. Світличного було відпущено на волю, що можна вважати досить суттєвою поступкою зі сторони радянського режиму українським дисидентам. Арешт не зупинив активної дисидентської діяльності літературного критика, яка не припинилася в другій половині 1960-х – на початку 1970-х рр. Незважаючи на свою прихильність саме до культурництва, належність до поміркованої течії в середовищі дисидентів, І. Світличний залишався одним із найбільш активних та помітних представників української нонконформістської інтелігенції аж до другої хвилі арештів 1972 р.

РОЗДІЛ 3. Розправа радянського режиму над Іваном Світличним.

3.1. Арешт і судовий процес (1972–1973 рр.).

У 1972–1973 рр. в УРСР відбувається масштабна активізація політичних репресій проти інакомислячих, яка отримала в історичній літературі назву «друга хвиля арештів», «генеральний погром» або «великий погром». Очевидно, масштаби українського дисидентського руху на початку 1970-х рр. стали дуже значними та загрозливими для радянського режиму. Свідченнями цього було активне поширення самвидавної літератури, поява часопису «Український вісник», перші спроби організаційного оформлення дисидентського руху наприкінці 1971 р. У 1970 р. очільником українського республіканського КДБ було призначено Віталія Федорчука, який був прихильником «жорсткої лінії» у протистоянні із дисидентським рухом. З літа 1971 р. розпочалася підготовка хвилі арештів в рамках справи оперативної групової розробки «Блок», фігурантами якої стали ключові фігури з числа українських дисидентів – Іван Світличний, Євген Сверстюк, Іван Дзюба, В'ячеслав Чорновіл, Василь Стус, Микола Плахотнюк, Зіновій Антонюк, Зіновія Франко, Михайлина Коцюбинська, Іван Гель, Ірина та Ігор Калинці та ін.

Приводом до початку арештів стало затримання молодого громадянина Бельгії українського походження Ярослава Добоша на початку січня 1972 р., який мав декілька зустрічей із провідними українськими дисидентами. На Новий рік, 1 січня 1972 р. Я. Добош зустрічався із І. Світличним на квартирі хіміка Леоніда Селезненка. Розмова була досить короткою, точилася на літературні теми. Згодом у матеріалах КДБ Я. Добоша було представлено як «емісара закордонних спецслужб», а всі зустрічі представників української інтелігенції з ним трактувалися як участь у шпигунстві проти Радянського Союзу [13, с. 36–37].

Зрештою, працівники КДБ завдали ключового удару по українському дисидентському середовищу 12–13 січня 1972 р., коли було заарештовано

І. Світличного, Є. Сверстюка, Л. Плюща, В. Стуса, В. Чорновола, Ірину Калинець, І. Геля, С. Шабатуру, М. Осадчого та ін. Всього у січні 1972 р. до слідчих ізоляторів КДБ потрапили більше двох десятків найбільш активних та відомих дисидентів по всій Україні, в першу чергу в Києві та Львові [33, с. 190]. Ось як описувала обшук та затримання І. Світличного його дружина Леоніда: «12 січня 1972 р., 8.15 ранку. Я вже одягнена, збираюся на роботу, приймати іспити в студентів. Дзвінок у двері; як звичайно, відчиняю я. Перед дверима багато людей, показують ордер на обшук у справі № 2 (пізніше Іванову справу виділили в окрему – № 45). Почався детальний обшук: ретельно розглядають кожну книжку, газету, кожен аркуш паперу. Шмональників семеро (в тому числі і «понятих»-сексотів). У якій справі, що шукають – невідомо. Забирають книжки, машинописи, купу українського і російського самвидаву, записники, друкарську машинку, радіоприймач, магнітофонні стрічки з унікальними записами В. Симоненка, В. Стуса, Б. Мамайсура...» [13, с. 37].

Зрештою, обшук на квартирі Світличних було завершено тільки в 7.30 наступного ранку, 13 січня – у підсумку він тривав майже добу. І. Світличного було затримано, згодом заарештовано та відправлено до слідчого ізолятора КДБ у м. Києві. Дисидента було надійно ізолювано від контактів із родичами, близькими, знайомими – дружина змогла його побачити тільки через 14 місяців під час оголошення вироку (Додаток П) [13, с. 37].

Із метою суспільної компрометації та дискредитації заарештованих було використано нібито «шпигунські» зв'язки із Я. Добошем, а інакодумців вирішили представити як державних зрадників, які мали зв'язки із іноземними антирадянськими центрами. Зрештою, під час слідства такі абсурдні звинувачення поступово відпали через недоведеність, і ув'язненим стали інкримінувати ст. 62 Кримінального кодексу УРСР («антирадянська агітація і пропаганда») [33, с. 191]. Слідчі дії у справі І. Світличного тривали більше року; протягом цього часу було допитано близько 130 свідків. [27, с. 156]. На квартирі літературознавця у лютому 1972 р. було проведено ще два обшуки: 4–5 лютого було вилучено машинописний варіант «Словника українських рим» Святослава

Караванського, друковані тексти авторства Є. Сверстюка, В. Стуса, І. Дзюби, І. Калинця, М. Холодного, листи Д. Шумука – матеріали практично всіх заарештованих українських дисидентів. Наприкінці місяця слідчі КДБ провели чергову «виїмку поштово-телеграфної кореспонденції, документів та книг» – на цей раз забрали, незважаючи на протести дружини, особисті документи І. Світличного, його матеріали про Лесю Українку, сімейно-інтимне листування. [13, с. 38].

На літературного критика в ув'язненні та під час допитів чинився шалений психологічний тиск – метою слідчих КДБ було добитися від І. Світличного особистого покаяння та засудження власної попередньої діяльності, друзів та однодумців. Як додатковий чинник для тиску на літературного критика використовувалися переслідування його рідних. Зокрема, сестру Надію Світличну навесні 1972 р. майже кожного дня викликали на допити до КДБ; зрештою. 18 травня її також було заарештованого. Малолітній син Надії Світличної – Ярема – залишився без єдиної годувальниці і був відправлений у дитячий будинок. За малою дитиною могла доглядати Леоніда Світлична, проте кадебісти навмисне організували своєрідне «викрадення» малого Яреми, щоб мати ще один фактор тиску на ув'язнених Івана та Надію. Тільки в результаті безпрецедентного тиску на КДБ і владу зі сторони Леоніди Світличної та інших представників дисидентського середовища наприкінці травня 1972 р. Ярему було повернуто в сім'ю, до бабусі [13, с. 39–41]. Заяву на захист Яреми Світличного написала, серед інших, дружина дисидента Юрія Бадзя Світлана Кириченко [8, с. 47–48].

Вагомим аргументом в руках слідчих КДБ, який також успішно використовувався проти Івана Світличного та його заарештованих побратимів, була вилучена на квартирі Євгена Сверстюка «Програма української комуністичної партії» («Програма укомуністів»). Кадебісти вважали цей недопрацьований документ програмним документом антирадянської організації, до якої відносили всіх заарештованих дисидентів. Авторство цієї програми приписували І. Світличному, І. Дзюбі та Є. Сверстюку, хоча, як з'ясувалося

згодом, її написав поет Василь Рубан, який напередодні арештів віддав документ на перегляд Є. Сверстюку [13, с. 42].

Під час допиту щодо авторства «Програми укомуністів» І. Світличний різко заперечив слідчим та заявив, що не має жодного стосунку до її розповсюдження та написання. Проте хімік Леонід Селезненко, якого кадебістам вдалося примусити до потрібних для них свідчень, під час допиту повідомив, що вірогідними авторами документу можуть бути В. Чорновіл зі Львова та І. Світличний із Києва, які поширювали схожі ідеї протягом останніх декількох років. Загалом звинувачення у написанні «Програми укомуністів» були висунуті майже двом десяткам осіб з числа учасників київського та львівського дисидентських осередків. У липні 1972 р. із І. Світличним із питання «Програми укомуністів» мав розмову голова КДБ УРСР Віталій Федорчук, що було свідченням посилення тиску на заарештованого. Літературознавець заявив, що йому відомий автор програми, але під час бесіди та подальших допитів не назвав жодного прізвища. Тільки після арешту в жовтні 1972 р. справжнього автора документу В. Рубана відповідні звинувачення були зняті з І. Світличного [31, с. 43–45].

Багато разів слідство у справі І. Світличного продовжували, зважаючи на значну кількість свідків, яких треба було допитати, а також на велике число вилученої на квартирі дисидента самвидавної літератури. Зрештою, судовий процес відбувся наприкінці квітня 1973 р. Через спеціальні заходи з боку КДБ друзям та знайомим літературного критика, які залишилися на волі, не вдалося організувати акцій протесту на його захист. Іван Світличний відмовився від послуг адвоката, проте йому таки було призначено державного захисника. Вирок організатору київського дисидентського осередку був максимально можливий за ст. 62 КК УРСР – 7 років таборів суворого режиму та 5 років заслання. Це була показова розправа радянського режиму над талановитим інакодумцем, адже практично всі пункти звинувачення стосувалися поширення літератури або «антирадянської агітації та пропаганди», докази слідства не були переконливими, а термін покарання не відповідав висунутому обвинуваченню.

Леоніда Світлична подала касаційну скаргу до Верховного Суду УРСР, проте вона була повністю відхилена.

Отже, судова розправа над Іваном Світличним відбувалася в рамках «генерального погрому» української дисидентської інтелігенції 1972–1973 рр. Літературний критик був одним із ключових фігурантів таємної справи КДБ «Блок», яка була спрямована проти українського національно орієнтованого дисидентства. Слідство проти І. Світличного супроводжувалося психологічним і моральним тиском, переслідуваннями членів його родини. Проте дисидент не зламався, відмовився йти на покаєння та проявив свій характер. Зрештою, під час судового процесу він отримав один із найбільших термінів періоду другої хвилі арештів, що було свідченням того, наскільки радянський режим боявся одного із найбільш активних та дієвих українських дисидентів.

3.2. Перебування в ув'язненні.

Після судового процесу на І. Світличного чекав новий період життя – ув'язнення у радянських колоніях – яке тривало протягом 1973–1978 рр. У липні 1973 р. дисидента було відправлено етапом до Скальнинських колоній у Пермську область Російської РФСР. Тут він перебував у колоніях ВС-389/35 і 36. Радянська держава прагнула до повної ізоляції інакодумців від суспільства, щоб вони не мали жодної можливості якимось чином впливати на його розвиток. Фактично у 1970-х рр. рух спротиву проти системи перемістився до місць позбавлення волі. Влада сама сприяла завершенню формування цілої плеяди відкритих противників радянської системи [27, с. 187].

У політичних колоніях – мордовських та пермських, де знаходилися в 1970-х рр. українські дисиденти – було налагоджену цілу систему методів і заходів, спрямованих на «перевиховання» інакодумців. Існувало чимало витончених знущань, принижень, наруги над людською гідністю особистості. Це було жалюгідне медичне обслуговування, мізерне харчування, надзвичайно виснажлива примусова праця, перегляд листування, моральні і фізичні знущання

зі сторони табірному персоналу, «політгоди» для перевиховання в радянському дусі, позбавлення побачень із родичами та ін. [27, с. 189].

Проте І. Світличний не зламався і продовжив своє протистояння із системою в нових, набагато складніших умовах ув'язнення. Вже у листопаді 1973 р. керівництво КДБ при Раді Міністрів УРСР доповідало партійним чиновникам, що І. Світличний, В. Чорновіл та інші ув'язнені українські дисиденти залишаються на своїх світоглядних позиціях, «у місцях відбуття покарання прагнуть підігрівати і укріплювати антирадянські погляди своїх спільників і продовжувати злочинну діяльність». Згодом І. Світличний у таємному інтерв'ю для подальшого поширення у самвидаві заявив, що перехід від життя на волі до ув'язнення не був для нього дуже різким, адже ще до арешту він був поза законом, і після ув'язнення не так багато втратив [27, с. 187–188].

Іван Світличний поряд із В'ячеславом Чорноволом став одним із лідерів українського табірному середовища. Єврейський політв'язень Семен Глузман пізніше згадував: «Обережність, мудрість, земний здоровий глузд, великий життєвий досвід якимось непомітно для нього самого зробили його людиною, до слів якої прислухалися всі, чия поведінка в таборі визначалася моральною позицією опору злу й брехні. Адже насправді все було так просто і чітко: істина в екзистенційному поєдинку особистості й тоталітарної держави була очевидна, і ця істина полягала в тому, що насмілювався висловити вголос хлопчик із казки Ганса Християна Андерсена. Король був голий! Ця істина об'єднувала всіх нас, незалежно від національної культури, рідної мови, специфіки особистого досвіду, вікової різниці. Іван Світличний любив людей, тому люди довіряли йому» [4, с. 479].

Навіть у таборах І. Світличний продовжував літературну діяльність, писав вірші, перекладав із французької мови. Серед інших політв'язнів намагався поширювати та популяризувати українську літературу. Також намагався брати активну участь у написанні табірному самвидаву та його подальшій передачі у «велику зону». Зокрема, навесні 1974 р. цілий оберемок таких табірних документів, зібраних та упорядкованих І. Світличним, зумів винести на волю під

час звільнення колишній офіцер КДБ В. Рум'янцев, який відсидів свій термін [4, с. 480]. Згодом чимало із документів табірного самвидаву публікувалися на сторінках російського нелегального часопису «Хроника текущих событий». Літературний критик написав та читав для співкамерників статті про творчість Івана Котляревського, Миколи Бажана, Бориса Олійника, Тараса Шевченка та ін. Продовжував свою працю над словником українських синонімів, який вважав ключовою працею свого життя. Пермські табори стали справжнім осередком творення високої української культури – вже в часи незалежності України Шевченківською премією було відзначено творчість Івана Світличного, Ігоря Калинця, Тараса Мельничука, Степана Сапеляка [13, с. 48].

Дуже негативно і болісно І. Світличний сприймав «покаяння» і плазування перед радянським режимом інших дисидентів, своїх близьких друзів і знайомих. У листопаді 1973 р. він дізнався про «покаяльну заяву» та перехід до співпраці із владою одного із своїх найближчих друзів, інтелектуального лідера українського дисидентства Івана Дзюби. Його було звільнено з ув'язнення в обмін на відхід від дисидентства. Реакцією І. Світличного були наступні слова: «Шкода його, так шкода його. Ну, що ж йому тепер там робити? Писати не зможе, житиме самотньо і тоскно. Шкода, приїхав би сюди, тут би й жив спокійно, і читав би, й писав би. І публікувався б...» [4, с. 482]. Через декілька років літературний критик дещо агресивно сприйняв зраду свого нещодавнього однотабірника письменника Василя Захарченка. Останній опублікував свій «покаяльний» лист у газеті «Літературна Україна». У відповідь І. Світличний написав гнівного листа та поширив через самвидавні канали [4, с. 487].

Іван Світличний мав покалічені пальці на обидвох руках ще з юних років, проте у таборі його було позбавлено інвалідності та змушено тяжко працювати разом з іншими в'язнями [43, с. 567]. Він повинен був освоїти професію токаря-верстатника в цеху металообробки. У літературного критика було тільки два цілих пальці і, очевидно, він ніяк не міг виконувати визначену керівництвом колонії норму виробітку продукції. Тюремний лікар заявив, що покалічені пальці не є протипоказанням для роботи на верстаті. Зрештою, І. Світличний зробив на

папері відбиток своїх пальців, товариші по ув'язненню скопіювали його у двадцяти примірниках. На зворотному боці заяви політв'язні написали тексти заяви до Генерального Прокурора СРСР Руденка, у якій твердилося, що знущання табірної адміністрації над І. Світличним є злочином проти людяності. Незабаром ці заяви були таємним каналом переправлені на волю. Зрештою, колективний тиск дав свої плоди і І. Світличного перепрофілювали на табірного пожежника [4, с. 494–495].

Згодом, у 1974 р. літературного критика було призначено на посаду тюремного бібліотекаря. На це місце, як правило, призначали лояльних до табірної адміністрації людей, які були агентами КДБ і доносили на співкамерників. Метою КДБ була дискредитація І. Світличного у середовищі політичних в'язнів, провокування чуток про можливу його співпрацю із радянськими спецслужбами. Проте у влади нічого не вийшло, адже І. Світличний мав кришталеву чисту репутацію. Зрештою, літературний критик, навпаки, використав цю можливість як шанс пожвавити рух опору в колонії. Він упорядкував декілька сотень книжок, навів у бібліотеці порядок і перетворив її на своєрідний штаб інакодумців. Там проходили короткі наради дисидентів, опрацьовувалися можливості збирання нелегально написаних документів та їх подальшої передачі за межі зони [4, с. 489].

Одним із найбільш поширених методів протесту в таборах були голодування. Іван Світличний часто брав участь у колективних голодуваннях політичних в'язнів. Зокрема, у травні 1974 р. дисидент пермських таборів Семен Глузман розпочав протестне голодування проти знущань каральної системи над політв'язнем Євгеном Пронюком. До С. Глузмана невдовзі приєдналися І. Світличний, І. Кандиба, І. Калинець, З. Антонюк, М. Горбаль, В. Марченко та інші. Голодування тривало більше місяця. Одноденні колективні голодування, у яких брав участь І. Світличний, як правило, відбувалися 30 жовтня – у День радянського політв'язня, 12 січня – у День українського політв'язня, 5 серпня – день підписання комуністичного декрету про «червоний терор» у 1918 р., а також

10 грудня – у День захисту прав людини [27, с. 192]. Найдовше голодування І. Світличного відбулося восени 1974 р. та тривало 56 днів [43, с. 567].

Кадебісти намагалися добитися «перевиховання» І. Світличного. У листопаді 1974 р. його з цією метою спеціально возили до Києва. Забороняли побачення із дружиною. Із можливих п'ятнадцяти побачень протягом семи років відбулися тільки п'ять. Проте бесіди зі слідчими, моральний та психологічний тиск були безрезультатними – І. Світличний не зламався і повністю відбув свій тюремний термін. Під час ув'язнення він став авторитетом для значної кількості українських та інших політв'язнів молодшого покоління, намагався їх гуртувати для боротьби проти режиму, піклувався про старших в'язнів із оунівського покоління.

Отже, під час періоду перебування у пермських таборах Іван Світличний був одним із лідерів спротиву політв'язнів проти табірної системи. Він намагався гуртувати навколо себе однодумців із числа українських та інших дисидентів та мав дуже великий авторитет в їх середовищі. Дуже негативно літературний критик ставився до тих інакодумців, які йшли на співпрацю із режимом. Неодноразово брав участь у протестних голодуваннях, найдовше з яких тривало близько двох місяців. Збирав та поширював табірний самвидав, намагався передавати написані в ув'язненні документи на волю. У дуже складних умовах ув'язнення намагався продовжувати власну літературну та перекладацьку роботу. Радянський режим не зумів добитися особистого каяття І. Світличного, тому спрямував зусилля на його дискредитацію серед однодумців. Спроби працівників КДБ компрометувати І. Світличного у табірному середовищі не увінчалися успіхом.

3.3. Заслання, хвороба і смерть.

Перебування в ув'язненні значно підкосило здоров'я Івана Світличного. Весь останній рік він важко хворів – мав спазми судин головного мозку, а потім – гепатит. Протягом січня – травня 1978 р. він лікувався від гепатиту в табірній

лікарні. Попереду було етапування на заслання. Дружина намагалася переконати адміністрацію табору у тому, що відправити на заслання І. Світличного за власний рахунок літаком, проте отримала відмову. Влітку 1978 р. його етапували у місце відбування заслання звичайним шляхом – везли 52 дні. Перевозили І. Світличного разом із кримінальними в'язнями, у дуже тяжкому післяхворобному стані [13, с. 49–50]. Очевидно, радянський режим, якому не вдалося зламати дух і волю до боротьби у безкомпромісного літературного критика, вирішило максимально підірвати його здоров'я (Додаток Р).

Заслання І. Світличний відбував у селищі Усть-Кан Горно-Алтайської обл. Це був високогірний район із кисневою недостатністю та низьким атмосферним тиском, що мало дуже великий негативний вплив на здоров'я дисидента. Погодні умови були достатньо жорсткими – плюсова температура спостерігалася тільки в червні, липні та першій половині серпня. Побутова атмосфера поселення теж була незавидною: «Цей райцентр, розміщений на високогірному плато, був місцем заслання злісних аліментників і алкоголіків. Невелика частина автохтонного населення теж не просихала від горілки, заради неї люди були здатні на все, аж до вбивства включно. Коли один із засланців-алкашів відмовився дати товаришам гроші на випивку, йому розрубали голову. Безпосереднім Івановим сусідом був теж алкаш – дядя Коля. Якось до Івана прийшов знайомий, витер у сінях ноги й постукав у двері (лампи там не було, вкрали); йому відчинили і побачили, що він витирив ноги об... дядю Колю, який під Івановими дверима влігся спати» [6, с. 51].

Іван Світличний змушений був працювати сторожем на складі будівельних матеріалів. Робота була важкою; у вихідні дні потрібно було чергувати цілодобово. Декілька разів місцеві алкоголіки погрожували дисиденту фізичною розправою. У таких умовах було дуже складно займатися інтелектуальною працею, тому робота літературознавця над укладанням словника синонімів української мови значно уповільнилася. Єдиним виходом із ситуації для І. Світличного було листування з друзями та родичами. У листах він не згадував

про побутові неприємності, а писав про стан свого здоров'я, а також про літературно-книжкові зацікавлення [13, с. 52].

Перебуваючи на засланні, І. Світличний намагався брати активну участь у житті українського дисидентського середовища. Зокрема, він намагався впливати на конфлікт у середовищі політв'язнів, який стався наприкінці 1970-х рр. у мордовських таборах між угрупованнями В. Мороза та І. Гея з однієї сторони, та Д. Шумука, М. Осадчого, В. Романюка, Б. Ребрика з іншої. Конфлікт був спровокований кадебістами та мав дуже негативний резонанс для українського дисидентського руху. Радянські спецслужби зробили все можливе для того, щоб спрямувати енергію політв'язнів на самопоборювання замість боротьби проти тюремного режиму, а також максимально поширили інформацію про нього в середовищі українських інакодумців, а також за кордоном. Іван Світличний підтримав у мордовському конфлікті позицію В. Мороза. У листі до дружини дисидента Раїси Мороз він порівнював його суперника Д. Шумука, який поширював про нього компрометуючу інформацію (очевидно, не без відома КДБ), із Ярославом Галаном – західноукраїнським публіцистом середини ХХ ст., який був відвертим пропагандистом та прибічником радянського окупаційного режиму [32, с. 167–168].

У травні 1979 р. І. Світличний отримав відпустку та можливість поїхати на декілька тижнів до Києва, зустрітися із друзями та однодумцями, пройти обстеження в лікарів (Додаток С). Після семи років ув'язнення та заслання це був справжній «ковток свіжого повітря» для дисидента. Встиг зустрітися він і з дружиною політв'язня Юрія Бадзя Світланою Кириченко, яка пригадувала наступне: «У ньому [Світличному], як і раніше, було сонячне джерело, він радів київським вулицям, книгарням, зустрічам зі старими друзями. Ані натяку на песимістичний настрій. І фізично виглядав непогано: їздить гірськими трасами на велосипеді, підтягнутий, енергійний... Уже чув подих волі, обмірковував можливості майбутньої праці... Я раділа, що натура не міняється, не ламається за сім заграганих років» [8, с. 301].

З літа 1979 р. на заслання до Алтайського краю разом із І. Світличним виїхала також і його дружина Леоніда. Проте здоров'я дисидента з кожним роком погіршувалося. У другій половині 1979 р. він чимало часу провів у лікарні в м. Барнаул; проте після початку вторгнення радянських військ до Афганістану його було терміново виписано. У лютому 1980 р. через повний брак медичної допомоги І. Світличного перевели до с. Майма, яке знаходилося на значно нижчій висоті, ніж Усть-Кан. Незважаючи на дуже нездорову обстановку в селі, І. Світличний зумів знайти спільну мову із місцевими жителями. Більше того, навіть працівник міліції, який мав наглядати за дисидентом, зрештою став активним читачем його бібліотеки. У липні 1981 р. до Майми на зустріч з І. Світличним приїхала київська дисидентка Михайлина Коцюбинська; зустріч із нею стала останньою для літературознавця перед його важкою хворобою [13, с. 54].

Загалом проблеми із здоров'ям у І. Світличного розпочалися ще із 1950-х рр., коли він простудив нирки. Під час ув'язнення в таборі він регулярно скаржився на головні болі, носові кровотечі. Одного разу в колонії у дисидента навіть трапився напад із втратою свідомості та конвульсіями. Ще більші проблеми спричинило заслання у Алтайський край із вкрай несприятливими природними та погодними умовами. Зрештою у серпні 1981 р. І. Світличного вразив дуже важкий інсульт. Дружина Леоніда згадувала: «Трагедія сталася 20 серпня 1981 р., десь о 13-й годині за місцевим часом (о 9-й за київським). Принесли пошту, Іван ліг відпочивати і попросив прочитати лист. У ту хвилину я не звернула на це уваги, лише потім збагнула, що він тоді вже не бачив. З годину він дрімав, потім, сидячи на ліжку, раптом упав на підлогу. Я не знаю, звідки у мене вистачило сили підняти його з підлоги і покласти на ліжку. Подзвонила до "швидкої допомоги", але звідти не поспішали з допомогою, хоч я й сказала, що за всіма ознаками це – інсульт» [13, с. 54].

По дуже поганій дорозі І. Світличного транспортували до місцевої лікарні. Дисидент фактично перебував у стані клінічної смерті, йому було зроблено операцію на мозку із подвійною трепанацією черепа. Після такої операції, за

статистикою, виживало тільки до 10% пацієнтів. Іван Світличний вижив, проте перетворився на інваліда і до кінця життя був позбавлений можливості займатися інтелектуальною працею. У наступні місяці в дисидента були підозри на рак мозку, саркому хребта; у лікарні його було через недбалість заражено стафілококом. Зрештою, подружжя перебувало в лікарні протягом дев'яти місяців. Протягом цього часу їх помешкання було пограбовано; злодії забрали всі речі І. Світличного.

Дружина Леоніда неодноразово зверталася із клопотаннями до радянської влади із проханням дозволити Іванові переїзд до Києва на лікування. Центральний секретаріат Міжнародної Амністії у січні 1982 р. проголосив термінову акцію, спрямовану на звільнення тяжкохворого в'язня І. Світличного із заслання. Проте через особисту позицію голови КДБ УРСР Віталія Федорчука літературознавцю було відмовлено у достроковому звільненню; Президія Верховної Ради УРСР категорично відмовилася йти хворому на будь-які поступки. Подружжя Світличних змушене було залишитися на Алтаї до повного завершення терміну заслання [13, с. 56–57].

На початку 1983 р. І. Світличний нарешті дістався додому, до своєї рідної квартири в Києві на вул. Уманській. Проте він повернувся інвалідом І групи, не здатним навіть читати. Після інсульту він майже повністю втратив зір. В останні роки життя він часто слухав радіо, класичну музику, цікавився новинами. Із великим трудом намагався говорити. Часто родину Світличних відвідували друзі із дисидентського середовища – Михайлина Коцюбинська, Семен Глузман, Євген Сверстюк, Галина Севрук, Надія Одарич та ін. У другій половині 1980-х рр. Світличні кожного року влітку проживали у помешканні дисидента Зіновія Красівського у Моршині. Це давало можливість важкохворому І. Світличному бувати на свіжому повітрі, пити мінеральну воду, бути в товаристві. Декілька разів зумів побувати на Луганщині – відвідував маму.

Стан здоров'я дисидента постійно погіршувався. Після одного із нападів у жовтні 1989 р. І. Світличний втратив свідомість, а після приходу до тями уже не мав змоги ні рухатися, ні говорити (Додаток Т). В останні роки життя він

виключно лежав нерухомо на ліжку. Тільки в 1991 р. подружжю Світличних вдалося добитися зміни помешкання на більш зручне, адже їх квартира на Уманській знаходилася аж на п'ятому поверсі. Але було вже пізно, оскільки дисидент знаходився при смерті. Зрештою 25 жовтня 1992 р., після одинадцяти років жахливих фізичних страждань серце І. Світличного не витримало. Відспівування відбулося у Володимирському соборі Києва, а поховали дисидента на Байковому кладовищі, неподалік від поета В. Стуса, ще однієї жертви радянської системи (Додаток У) [13, с. 58; 42, с. 675].

Отже, після виходу з ув'язнення І. Світличний опинився на засланні в Алтайському краї в дуже несприятливих природних та побутових умовах. Він намагався підтримувати контакти із однодумцями, брати активну участь у громадському житті, продовжував літературну працю. Проте творчу та громадську активність дисидента обірвав інсульт у серпні 1981 р., після якого І. Світличний фактично перетворився на інваліда, нездатного до творчої праці. Радянській системі не вдалося домогтися особистого каяття І. Світличного, проте вдалося знищити його фізичне здоров'я. Незважаючи на протести, літературознавцю не дозволили достроково повернутися із заслання до Києва. Останні роки свого життя він провів у фізичних та моральних муках, не маючи змоги долучитися до нового етапу розвитку українського національно-визвольного руху наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.

Підсумовуючи матеріал третього розділу, варто зауважити, що з початку 1970-х рр. радянський режим перейшов до відкритого придушення українського дисидентського середовища. Іван Світличний, як один із його чільних представників та лідерів, був заарештований в ході «генерального погрому» в січні 1972 р. та засуджений на один із найтриваліших термінів ув'язнення. Під час слідства він не пішов на співпрацю із кадебістами, проявив безкомпромісність та відмовився писати «покаяльну» заяву. Під час ув'язнення, яке тривало з 1973 по 1978 рр., літературознавець не припинив боротьби проти радянської системи. Він займався написанням, збором та передачею на волю табірних самвидавних документів, гуртував навколо себе інших політв'язнів,

брав участь у колективних голодуваннях. За це неодноразово піддавався додатковим репресіям зі сторони табірної адміністрації, яка позбавляла його побачень із родичами та намагалася максимально ізолювати від контактів із однодумцями. Працівники КДБ намагалися дискредитувати І. Світличного, поширюючи чутки про його співпрацю з КДБ. Заслання дисидент відбував в Алтайському краї з 1978 по 1983 рр. Погіршення його здоров'я було пов'язане із жахливими умовами утримання в таборах, а також несприятливим кліматом на засланні. Після інсульту 1981 р. І. Світличний фактично втратив можливість до активної творчої та громадської діяльності, проте навіть в такій ситуації залишився загрозою для радянського режиму, який відмовився достроково відпустити дисидента додому. Знищення здоров'я та особистості І. Світличного під час ув'язнення та заслання поряд із вбивством В. Стуса є одним із найбільших злочинів радянської каральної системи проти української національно свідомої інтелігенції в другій половині ХХ ст.

Розділ 4. Формування громадянської компетентності в учнів ЗЗСО на прикладі громадсько-політичної діяльності Івана Світличного.

Відповідно до чинного на сьогодні Державного стандарту базової середньої освіти (2020 р.) метою освіти є «розвиток природних здібностей, інтересів, обдарувань учнів, формування компетентностей, необхідних для їх соціалізації та громадянської активності, свідомого вибору подальшого життєвого шляху та самореалізації, продовження навчання на рівні профільної освіти або здобуття професії, виховання відповідального, шанобливого ставлення до родини, суспільства, навколишнього природного середовища, національних та культурних цінностей українського народу». Важливими ціннісними орієнтирами для досягнення цієї мети для педагогів має бути утвердження людської гідності, взаємоповаги і взаємодопомоги, поваги до прав і свобод людини, формуванні в учнів патріотизму, активної громадянської позиції, поваги до історико-культурного надбання і традицій українського народу, державної мови, культурних цінностей та ін. [45; 46].

Із поміж 11-ти ключових компетентностей, виділених Державним стандартом для базової середньої освіти в умовах Нової української школи, варто виділити громадянські та соціальні компетентності, які є дуже важливими в контексті навчання учнів історії України. До цього блоку компетентностей належать «спроможність діяти як відповідальний громадянин, брати участь у громадському та суспільному житті, зокрема закладу освіти і класу, спираючись на розуміння загальнолюдських і суспільних цінностей, соціальних, правових, економічних і політичних принципів,... критичне осмислення основних подій національної, європейської та світової історії, усвідомлення їх впливу на світогляд громадянина та його самоідентифікацію, виявлення поваги до інших, толерантність, уміння конструктивно співпрацювати, співпереживати, долати стрес і діяти в конфліктних ситуаціях, зокрема пов'язаних з різними проявами дискримінації...» [46].

Дослідження постаті дисидента та літературного критика Івана Світличного є дуже важливим в контексті формування в учнів середніх шкіл громадянських та соціальних компетентностей. Боротьба І. Світличного за національні інтереси українського народу, права людини, українську мову, культуру, історію в умовах тоталітарного Радянського Союзу є живим прикладом відповідальної громадянської поведінки. Під час протистояння із системою дисидент відстоював як національні, так і загальнолюдські цінності. Іван Світличний був фактичним організатором київського дисидентського осередку в першій половині 1960-х рр., одним із його ключових лідерів у другій половині 1960-х – на початку 1970-х рр., а під час перебування за ґратами продовжував гуртувати навколо себе політичних в'язнів у боротьбі за права людини. Такі особисті якості дисидента є чудовим прикладом конструктивної співпраці, співпереживання, можливості ефективно діяти у дуже складних, в т.ч. конфліктних ситуаціях. Очевидними були також беззаперечні лідерські якості та організаторські здібності І. Світличного, що теж є важливим прикладом для молодого покоління українців.

Сучасні навчальні програми для ЗЗСО створюють прекрасні можливості для використання життєвого шляху і громадсько-політичної діяльності І. Світличного у навчальному процесі з метою формування в учнів громадянської компетентності. Чинну на сьогодні навчальну програму з історії України було затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 3 серпня 2022 р. Період у вітчизняній історії від 1945 р. до сьогодення викладається для учнів 11 класу. Відомості про життя й діяльність І. Світличного доцільно було б використати на уроках 2-го та 3-го розділів 11 класу – відповідно «Україна в умовах десталінізації» та «Україна в період системної кризи Союзу Радянських Соціалістичних Республік». Важливими в цьому контексті є такі змістові компоненти 2-го розділу, як «Шістдесятництво», «Київський клуб творчої молоді «Сучасник»», «Зародження дисидентського руху. Антирежимні виступи», «Зміни в суспільній свідомості» [49, с. 93–94]. Тут можна використати інформацію про особливості формування національного світогляду

І. Світличного в умовах зросійщеного Сходу України та Києва; зміни в його поглядах в період «відлиги» та десталінізації, активну участь у діяльності шістдесятницького осередку в Києві, процесах поширення самвидаву, налагодженні мережі контактів між учасниками дисидентського руху тощо.

Навчальна програма передбачає, що у результаті навчально-пізнавальної діяльності за підсумками 2 розділу «Україна в умовах десталінізації» учні та учениці зможуть: знати прояви дисидентського руху; розуміти зміст понять «дисидент», «шістдесятники», зв'язок між розвитком культури, освіти, науки і внутрішньополітичними процесами в УРСР; уміти встановлювати послідовність подій, пов'язаних із формуванням феномену «шістдесятництва», розгортанням українського дисидентського руху, культурним життям, обстоювати свої судження щодо зародження «шістдесятництва» та дисидентського руху. Для досягнення вказаних результатів варто використовувати інформацію про життя та громадську діяльність Івана Світличного, який був одним із ключових лідерів українського шістдесятництва та дисидентського середовища у 1960-х – на початку 1970-х рр. Постать дисидента поряд із прізвищами Алли Горської та Левка Лук'яненка виділено як обов'язкову для вивчення учнями; здобувачі освіти повинні вміти характеризувати його діяльність. Відомості про І. Світличного можна використати під час проведення практичних занять з історії України «Феномен українського «шістдесятництва»», «Розгортання дисидентського руху: передумови, течії, діяльність», а також під час підготовки навчального проєкту «Творчість «шістдесятників» як закономірна реакція на виклики часу» [49, с. 93–94].

Постать І. Світличного ідеально вписується у матеріал 3 розділу навчальної програми з історії України «Україна в період системної кризи Союзу Радянських Соціалістичних Республік». Тут ключовими є наступні змістові компоненти: «Посилення репресій проти української інтелігенції» (можна використати інформацію про затримання І. Світличного під час першої хвилі арештів у 1965–1966 рр., його звільнення з роботи, арешт і судовий процес під час генерального погрому в 1972–1973 рр.); «Активізація дисидентського руху:

течії, форми та методи боротьби» (громадсько-політична діяльність І. Світличного протягом другої половини 1960-х – на початку 1970-х рр. на волі, а також боротьба проти режиму в 1970-х рр. в умовах ув'язнення й заслання); «Самвидав». «Український вісник» (участь літературного критика у створенні, зберіганні та поширюванні самвидавної літератури, особлива позиція щодо видання часопису «Український вісник» на початку 1970-х рр.). За підсумками навчання в рамках цього розділу учні повинні знати ключові напрями опозиційного руху та методи боротьби влади з інакодумцями; розуміти мотиви активізації дисидентського руху в другій половині 1960-х – на початку 1970-х рр., а також прояви репресій зі сторони режиму по відношенню до інакодумців; уміти характеризувати правозахисний рух в УРСР [49, с. 95]. Відомості про І. Світличного стосуються усіх цих результатів навчання. Також постать літературного критика може стати однією з ключових на практичному занятті «Український «самвидав»: теми, ідеї, автори», а також під час підготовки учнями навчальних проєктів «Студії боротьби за незалежність: від зброї до слова», «Міжнаціональна взаємодія в опозиційному рухові», під час написання есе «Права людини в СРСР: чому існувала прірва між деклараціями а реальністю?». [49, с. 96]. Звичайно, постать І. Світличного ідеально вписується у навчальний матеріал даного розділу.

Дослідження постаті І. Світличного можуть бути використані також на уроках інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ (від 1945 р. до сучасності)», який рекомендований Міністерством освіти і науки України у 2022 р. для учнів 11 класу. Використання у навчальному процесі саме інтегрованого курсу сприяє набуттю вміння інтерпретувати вітчизняну історію як частину загальносвітового політичного, культурного й економічного простору, виробленню вміння дотримуватися ключових принципів демократії та усвідомлювати їх цінність у сучасному світі [50, с. 7]. Постать дисидента І. Світличного ідеально вписується у змістові лінії навчального курсу «Громадянська відповідальність» (формування активного члена громади і суспільства, який розуміє механізми й принципи його функціонування, є вільною особистістю, яка визнає національні

й загальнолюдські цінності, керується під час своєї діяльності почуттям громадянської відповідальності та морально-етичними критеріями), «Культурна самосвідомість» (формування мислення учнів у контексті уявлення про різноманіття культур світу та їх особливості, цінування своєї національної культури), «Цінності й моральність» (формування молодих українців як морально повноцінних людей, застосування вмінь розв'язувати світоглядні, моральні, ціннісні конфлікти та робити відповідальний вибір). Автори програми зауважують, що однією з ключових умов досягнення результатів навчання, пов'язаних із осмисленням та оцінкою діяльності історичних постатей XX–XXI ст. є дослідницько-пошукова робота [50, с. 8–9].

У контексті цієї навчальної програми життя та діяльність Івана Світличного найбільш доцільно було б використати під час вивчення розділу 3 «Україна в період «відлиги»». Важливим у цьому контексті є змістовий блок 3.4 «Опозиційний рух: «шістдесятники» і дисиденти». Він включає в себе передумови поширення опозиційних настроїв в українському суспільстві доби «відлиги», діяльність Клубів творчої молоді українських шістдесятників, ключові характерні особливості покоління шістдесятників (їх світосприймання, творчі здобутки, особливості діяльності), розвиток дисидентського руху в Україні, його форми вияву, особливості, ідейні засади, а також боротьбу радянського режиму проти дисидентів та шістдесятників. Учні повинні у результаті навчально-пізнавальної діяльності розуміти значення діяльності українських дисидентів і шістдесятників для творення української політичної нації, уміти встановлювати послідовність подій, пов'язаних із формуванням української політичної нації, зокрема, з діяльністю шістдесятників і дисидентів; визначати передумови зародження опозиційного руху на теренах УРСР; порівнювати інтелектуальні та світоглядні орієнтири, творчість шістдесятників та представників «соціалістичного реалізму»; висловлювати обґрунтовані судження щодо поширення опозиційних настроїв в українському суспільстві. Постать І. Світличного поруч із особистостями інших дисидентів – Алли Горської, Івана Дзюби, Ліни Костенко, Івана Драча, Євгена Сверстюка, Левка

Лук'яненко, Василя Симоненка – учні повинні вміти характеризувати. Орієнтовні теми практичних занять у рамках інтегрованого курсу теж пов'язані із постаттю І. Світличного. Це, зокрема, такі заняття, як «Шістдесятники: світоглядні орієнтири і досягнення», «Розширювати творчі межі соціалістичного реалізму» (Олександр Довженко, 1955 р.): українська творча інтелігенція в добу хрущовської «відлиги» [50, с. 46].

У сучасних умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну найбільш важливою складовою громадянських та соціальних компетентностей в учнів ЗЗСО є національно-патріотичне виховання. У травні 2019 р. Указом Президента України було схвалено Стратегію національно-патріотичного виховання дітей. Метою цього документу є популяризація духовно-культурної спадщини України, формування почуття національного патріотизму на засадах моральності й духовності, дальший розвиток в українському суспільстві національної свідомості громадян, а також посилення взаємодії центральної влади із органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями у проблематиці національно-патріотичного виховання [48].

Виховання національно свідомих молодих українців на основі національно-патріотичних факторів є досить непростим процесом, адже охоплює як навчальні та позашкільні освітні заклади, так і органи державної влади, родини, сім'ї. Для того, щоб виховати кожного учня патріотом своєї держави, слід вірно підійти до вивчення національної історії загалом, і тематики українського національно-визвольного руху в ХХ ст. зокрема. Ключовою тенденцією у процесах патріотичного виховання у ЗЗСО має бути формування ціннісного ставлення кожного учня до свого народу, держави, Батьківщини, що має ґрунтуватися на ключових цінностях духовної культури нашого народу.

Виховання національної свідомості учнів ЗЗСО слід здійснювати на всіх можливих майданчиках – як безпосередньо на уроках історії України чи всесвітньої історії, так і на факультативах чи гуртках на історичну тематику, а також у період відпочинку. Ключовим завданням сучасних учителів є виховання

в кожній дитині почуття любові до свого народу, своєї землі, свого краю, відчуття національної гордості за свою мову, культуру, героїчну історію українського народу. Зрештою, молоде покоління українців має бути готовим до боротьби за відстоювання української незалежності і територіальної цілісності держави, до захисту своєї землі від ворогів [47, с. 16].

У цьому контексті для учнів на уроках історії України чи позакласних заняттях варто демонструвати живі приклади видатних особистостей з українського минулого, які брали активну участь у боротьбі за незалежність. У другій половині ХХ ст. такими особистостями були учасники українського дисидентського руху, які, незважаючи на свою малочисельність та використання виключно мирних засобів боротьби, зуміли кинути виклик могутньому тоталітарному режиму та одній із найвпливовіших держав тогочасного світу – СРСР. Ключову роль у їхній боротьбі відіграла незламність під тиском режиму, прагнення відстоювати свої переконання навіть під загрозою судової розправи.

Одним із лідерів дисидентського середовища був літературний критик Іван Світличний, який може стати прикладом незламності у боротьбі за українські інтереси, прикладом ефективного лідера та організатора, прикладом справжнього морального авторитета цілого покоління української інтелігенції. Вихідець із зросійщеної Луганщини, він вже змалку відчув на собі лихоліття Голодомору 1932–1933 рр., Другої світової війни, в результаті якої фактично залишився інвалідом. Тим не менше, він не зламався і в результаті цілеспрямованого навчання зумів стати одним із провідних літературних критиків УРСР. Водночас він зумів не втратити свого українського обличчя в зрусифікованих Харкові та Києві і, навпаки, із кожним роком зміцнював та посилював своє власне почуття національної свідомості й гідності. Очоливши київський дисидентський осередок, він наповнив його українськими сенсами, зацікавленням українською культурою, літературою, мовою та історією; зрештою, багато в чому саме завдяки І. Світличному Київ став осередком українського національно орієнтованого дисидентства. Літературний критик був одним із найбільш активних дисидентів у плані налагодженні контактів з

однодумцями по всій Україні, а також щодо збирання, поширення та створення самвидавної літератури. Під тиском режиму він не зламався навіть після арешту і продовжив свою боротьбу в умовах ув'язнення. Зрештою, тільки погіршення здоров'я та важка хвороба під час заслання в Алтайському краї змогли зупинити його громадську активність. У контексті національного і патріотичного виховання учнів шкіл постать І. Світличного може стати прикладом поєднання в одній особі ученого із енциклопедичними знаннями, відкритого і послідовного, незламного борця за українські національні інтереси, а також надзвичайно позитивної, високоморальної, життєрадісної людини (Додаток А).

Вважаємо за доцільне на уроках історії України чи інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ» під час вивчення вітчизняної історії в другій половині ХХ ст. особливу увагу приділяти саме процесам боротьби за відновлення української незалежності, а також тим особистостям, які боролися проти радянського тоталітарного режиму. Під час практичних занять слід займатися всебічним дослідженням постатей шістдесятників і дисидентів, їх боротьби в руслі українського національно-визвольного руху. «Дисидентська» тематика є досить плідною для розробки учнями навчальних проєктів. Звичайно, особистість І. Світличного має стати однією із ключових для учнів у процесі осягнення та усвідомлення історії України часів повоєнного СРСР.

Постаті українських дисидентів мають великий потенціал для роботи учителя з обдарованими дітьми. Рекомендуємо давати таким учням завдання щодо написання реферативних та наукових робіт про І. Світличного та інших борців за українську незалежність. У перспективі найкращі роботи можуть бути представлені до участі у Всеукраїнському конкурсі-захисті науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук (МАН).

Більше того, на сучасному етапі створено програму варіативного навчального курсу під назвою «Український спротив другій половині ХХ століття» (автори – Олег Бажан та Валерій Островський), який може викладатися учням ЗЗСО за вибором навчального закладу. Одним із ключових завдань цього курсу є «Виховувати, плекати якості всебічно розвиненої особистості,

громадянина і патріота, якому притаманні: відчуття своєї гідності і співчуття до інших, розуміння загальнолюдських цінностей і обстоювання національних пріоритетів, активна життєва позиція, шанобливе ставлення до надбань попередніх поколінь, бажання пізнавати минуле й реагувати на виклики майбутнього» [44, с. 284]. Відомості про Івана Світличного можна використовувати на багатьох темах уроків варіативного курсу, зокрема, на заняттях «Шістдесятництво як опозиційне мистецьке явище» (2 год.), «Тоталітарна репресивно-каральна система супроти інакодумства» (2 год.), «Репресії (середини – кінця 1960-х рр.) проти української опозиції» (1 год.), «Слово як зброя протистояння» (2 год.), «Український самвидав» (2 год.), «Варіативні форми опозиційної діяльності кінця 1960-х – першої половини 1970-х рр.» (2 год.), ««Генеральний погром» 1972 р.» (1 год.), «Спротив українських політв'язнів у місцях позбавлення волі» (1 год.), «Загратована творчість (лабораторно-практичне заняття)» (1 год.). Даний варіативний навчальний курс призначений для учнів 11 або 12 класів ЗЗСО і має дуже великий потенціал для формування громадянської та соціальної компетентності учнів, їх почуття національної свідомості й патріотизму на прикладі вивчення дуже важливого етапу в розвитку українського національно-визвольного руху та його лідерів. [44].

Таким чином, громадянське та національно-патріотичне виховання учнів в умовах російської збройної агресії проти України є одним із найбільш важливих та актуальних завдань вітчизняної профільної освіти. Постать українського дисидента, довголітнього політв'язня, захисника української мови та культури Івана Світличного є однією з ключових особистостей з числа учасників українського національно-визвольного руху, на прикладі якої можна формувати громадянську компетентність учнів профільної школи. Навчальні програми з історії України та інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ» передбачають значну кількість часу для вивчення учнями тематики шістдесятництва й українського дисидентського руху, одним із найбільш впливових та активних лідерів якого був Іван Світличний. Дослідження здобувачами освіти життєвого

шлях та громадсько-політичної діяльності дисидента має бути одним із важливих компонентів національно-патріотичного виховання в школах. Значні можливості для представлення учням ключових здобутків І. Світличного в протистоянні із радянським тоталітарним режимом містить також варіативний курс «Український спротив другої половини ХХ століття».

ВИСНОВКИ

Іван Олексійович Світличний був уродженцем сучасної Луганщини, походив із селянської сім'ї та вже з малих літ відчув на собі нещастя і лихоліття сталінського періоду та Другої світової війни. Його родина постраждала від Голодомору 1932–1933 рр. та репресій 1930-х рр. Під час Другої світової війни та окупації Луганщини нацистами майбутній дисидент намагався протистояти окупантам. Незважаючи на каліцтво рук, здобув вищу освіту за фахом української філології в Харківському університеті, а на початку 1950-х рр. переїхав до Києва, де навчався в аспірантурі. Якраз період навчання та проживання у зрусифікованому середовищі українських міст мав визначальне значення для формування національного світогляду І. Світличного, який, зіштовхнувшись із очевидними проблемами, зумів залишитися українцем та загартувати свою волю до відстоювання українських інтересів. Ключовий вплив на становлення особистості молодого літературознавця справив академік О. Білецький, науковий керівник його дисертаційного дослідження, який зумів передати своєму учню не тільки ґрунтовні і систематичні знання, але й любов до всього українського. Під час студентських та аспірантських років І. Світличний сформувався як фаховий літературний критик, комунікабельна та творча особистість, людина із власною життєвою позицією і критичним мисленням, яка відстоює власну думку. Значний вплив на формування І. Світличного справили процеси десталінізації та часткової лібералізації доби хрущовської відлиги у середині – другій половині 1950-х рр.

У першій половині 1960-х рр. І. Світличний зумів стати одним із лідерів молодого покоління української творчої інтелігенції із новим, ліберальним мисленням – шістдесятників. Він виступає одним із ключових організаторів київського шістдесятницького осередку – Клубу творчої молоді (КТМ). Багато в чому саме з подачі І. Світличного в українську літературу увійшли такі «неформатні» для радянського офіціозу молоді поети, як Іван Драч та Микола Вінграновський. Літературний критик став ключовою фігурою в згуртуванні

київських шістдесятників та налагодженні контактів із групами шістдесятників в інших містах України, зокрема, у Львові, Івано-Франківську, Луцьку, Тернополі. Саме І. Світличному належить першість в організації мережі створення, збирання та розповсюдження нелегальної самвидавної літератури в першій половині 1960-х рр.; він сам виступив співавтором або редактором багатьох самвидавних документів, зокрема, памфлету про пожежу в Київській бібліотеці в 1964 р. «З приводу процесу над Погружальським».

Відповіддю зі сторони радянського режиму на таку громадську активність літературного критика було його звільнення з роботи та арешт під час масштабної хвилі репресій проти української дисидентської інтелігенції в 1965 р. Слідство проти І. Світличного тривало майже вісім місяців; до нього залучали навіть вище керівництво українського КДБ. Проте серйозних доказів проти літературного критика знайдено не було, а на його захист виступили чимало друзів та однодумців із числа шістдесятників. Зрештою, у квітні 1966 р. І. Світличного було звільнено з ув'язнення, що можна вважати досить значною перемогою опозиційного середовища у протистоянні з радянською владою.

Посилений тиск не зумів припинити опозиційної громадсько-політичної діяльності І. Світличного, яка продовжилася в другій половині 1960-х – на початку 1970-х рр. Він ініціював створення грошового фонду на підтримку українських політв'язнів, впорядкував збірку документів про судовий процес над учасниками підпільної Української робітничо-селянської спілки 1961 р., брав участь у кампаніях на підтримку ув'язнених дисидентів В. Чорновола та В. Мороза. Літературного критика можна віднести до поміркованої, культурницької течії українського дисидентського руху даного періоду, адже він виступав передусім за відстоювання прав української мови та культури, за «боротьбу словом» без відкритого виходу в політичну сферу протистояння. Вважав, що активізація дисидентського руху в умовах посилення тиску з боку брежнєвського неосталіністського режиму призведе тільки до посилення репресій.

Під час «генерального погрому» української дисидентської інтелігенції 1972 р. І. Світличний став одним із ключових жертв режиму. Його було заарештовано, піддано довготривалому слідству й засуджено до 7 років ув'язнення та 5 років заслання. Політв'язень проявив свій характер у протистоянні зі слідчими КДБ, відмовився йти на співпрацю зі слідством і засуджувати свою опозиційну діяльність. Під час ув'язнення у пермських таборах у 1970-х рр. літературний критик продовжив боротьбу проти системи. Виступив одним із лідерів руху політв'язнів за відстоювання прав людини в умовах ув'язнення, намагався згуртувати навколо себе однодумців, організував написання, збір та нелегальну передачу на волю протестних документів. У відповідь табірна адміністрація піддавала І. Світличного різноманітним покаранням: його позбавляли побачень із родичами, намагалися ізолювати від зовнішнього світу, возили до Києва на т. зв. «перевиховання», намагалися дискредитувати в середовищі інших політв'язнів. Зокрема, штучно посилювалися чутки про його співпрацю з КДБ. Незважаючи на фактичну інвалідність та покалічені руки, заставляли виконувати норму щоденної праці на рівні з іншими ув'язненими. У результаті здоров'я літературного критика було значно підірвано. Під час перебування на засланні в Алтайському краї із дуже несприятливими для організму природними та погодними умовами в 1981 р. у І. Світличного стався інсульт, який фактично припинив активну громадську діяльність дисидента. В останні роки свого життя літературний критик через значне погіршення здоров'я вже не мав можливості до здійснення творчої праці, проте намагався підтримувати взаємовідносини із своїми друзями та однодумцями. Фактично радянський режим зумів зупинити боротьбу І. Світличного в руслі українського національного руху тільки через знищення здоров'я літературного критика.

У сучасних умовах повномасштабної російської збройної агресії проти нашої держави на перший план серед завдань загальної середньої освіти виходить формування національної свідомості й патріотизму молодого покоління українців, які є найбільш важливими складовими громадянської

компетентності. У цій ситуації особистість Івана Світличного – учасника шістдесятницького руху, довголітнього політв'язня, борця за українську мову та культуру проти радянського тоталітарного режиму, спадкоємцями якого є сучасні рашисти – виходить на чільне місце як приклад громадянської поведінки та відстоювання українських національних інтересів для учнів закладів загальної середньої освіти. Чинні навчальні програми з курсів «Історія України» та «Історія: Україна і світ» для 11 класу містять широкі можливості для дослідження учнями життєвого шляху й громадсько-політичної активності І. Світличного в контексті вивчення тем, присвячених українським шістдесятникам, дисидентському руху 1960-х – 1970-х рр., українській культурі другої половини ХХ ст. та ін. Змінені у 2022 р. навчальні програми зміщують акцент вивчення історії України в другій половині ХХ ст. із тематики функціонування радянського тоталітарного режиму на дослідження українського руху спротиву цьому режиму, одним із найбільш активних лідерів якого був саме І. Світличний. У контексті формування громадянської компетентності учнів профільної школи особистість І. Світличного є прекрасним прикладом поєднання в одній персоні життєрадісної, комунікабельної, високоморальної людини, незламного та послідовного борця за українські національні інтереси та прекрасного спеціаліста у своїй професії, вченого загальнодержавного значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Документи і матеріали

1. Бажінов І. Університетські роки Івана Світличного // Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. К.: Час, 1998. С. 66–67.
2. Влада УРСР і закордонні українці (1950-1980-ті рр.): Документи і матеріали / Упор. В. Даниленко. К.: Смолоскип, 2017. 656 с.
3. Горинь Б. Двигун шістдесятників // Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. К.: Час, 1998. С. 257–267.
4. Глузман С. Уроки Світличного // Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. К.: Час, 1998. С. 477–497.
5. Дзвонар. Збірка статей і спогадів про Опанаса Заливаху / упор. В. Овсієнко. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2017. 240 с.
6. «Доброокий». Спогади про Івана Світличного. К.: ЧАС, 1998. 572 с.
7. Іноземці про українських політв'язнів: Спогади / упор. Олена Голуб; передм. Євгена Сверстюка. К. : Смолоскип, 2013. 736 с.
8. Кириченко С. Люди не зі страху. Українська сага : Спогади. К.: Смолоскип, 2013. 920 с.
9. Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. Харків: Права людини, 2012. 288 с.
10. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика : у 2 кн. Х. : Харківська правозахисна група; К. : Права людини, 2007. Кн. 1 / упорядкував автор; худож.-оформлювач Б. Захаров. 2-ге вид., доп. 2007. 352 с.
11. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика : у 2 кн. Х. : Харківська правозахисна група; К. : Права людини, 2007. Кн. 2 / упорядкував автор; худож.-оформлювач Б. Захаров. 2-ге вид., доп. 2007. 352 с.
12. Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / упор. В. М. Даниленко. К. : Смолоскип, 2013. 736 с.

13. Світлична Л. Поруч з Іваном // Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. К.: Час, 1998. С.20–60.
14. Світлична Н. Родинний спогад // Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. К.: Час, 1998. С. 9–19.
15. Севрук Г. Лицар духу // Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. К.: Час, 1998. С. 195–197.
16. Сивокінь Г. У невідкупному боргу // Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. К.: Час, 1998. С.80–88.
17. Чорновіл В. Твори : у 10 т. Т. 2: «Правосуддя чи рецидиви терору?». «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966–1969 рр. / упор. Валентина Чорновіл. К. : Смолоскип, 2003. 906 с.
18. Чорновіл В. Твори : у 10 т. Т. 3 / упор. В. Чорновіл; передм. М. Косів. К. : Смолоскип, 2006. 976 с.

Статті і монографії

19. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / НАН України. Інститут історії України. К.: Рідний край, 2000. 616 с.
20. Бажан О. Ушанування пам'яті Тараса Шевченка в Києві 1960–1970-х рр. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bazhan_Oleh/Ushanuvannia_pamiati_Tarasa_Shevchenka_v_Kyievi_19601970-kh_rr/.
21. Баран В., В. Даниленко. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). К. : Альтернативи, 1999. 304 с.
22. Бунт покоління: Розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк (інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком) / Пер. Із пол. К.: Дух і літера, 2004.

23. Гель І. Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття / ред. та упор. І. В. Єзерська; Центр досліджень визвольного руху. Львів : Часопис, 2013. 392 с.
24. Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл: дух, що тіло рве до бою. Х.: Віват, 2016. 496 с.
25. Епллбом Е. Історія ГУЛАГу. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 511 с.
26. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків: Фоліо, 2003. 144 с.
27. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. К.: Кліо, 2019. 248 с.
28. Курносів Ю. Інакомислення в Україні : 60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст. Київ: [Ін-т історії України НАН України], 1994. 222 с.
29. Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 416 с.
30. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років). К.: Смолоскип, 2010. 300 с.
31. Паска Б. «Програма укомуністів» в контексті реалізації секретної справи КДБ «Блок». *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія*. № 2. 2019. С. 42–47.
32. Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. 366 с.
33. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1998. 720 с.
34. Секо Я. Арешти 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Історія*. 2015. Вип. 2. Ч. 4. С. 57–66.
35. Секо Я. Боротьба українських політв'язнів у таборах в другій половині 1960-х – середині 1980-х рр. URL:

http://chtyvo.org.ua/authors/Seko_Yaroslav/Borotba_ukrainskykh_politviazniv_u_taborakh_v_druhii_polovyni_1960-kh_seredyni_1980kh_rr/.

36. Секо Я. Концептуальні проблеми розвитку українського національного руху в середині 1950-х –середині 1980-х рр. *Україна–Європа–Світ*. 2015. Вип. 15 : Присвячується 75-річчю ТНПУ ім. Володимира Гнатюка. С. 198–210.

37. Секо Я. Культурницькі об'єднання 1960-х рр. у контексті руху шістдесятників. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Seko_Yaroslav/Kulturnytski_obiednannia_1960-kh_rr_u_konteksti_rukhu_shistdesiatnykiv/.

38. Секо Я. Постать Тараса Шевченка і шістдесятники. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Seko_Yaroslav/Postat_Tarasa_Shevchenka_i_shistdesiatnyky/.

39. Секо Я. Розвиток українського шістдесятництва у 1965 –1971 рр. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Історія*. 2014. Вип. 2, ч. 1. С. 128–134.

40. Секо Я. Український самвидав першої половини 1960-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія*. 2011. Вип. 2. С. 241–246.

41. Секо Я. Формування світогляду та професійна діяльність Івана Світличного. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Історія*. 2009. Вип. 3. С. 144-151.

Енциклопедичні видання

42. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1: Україна. Частина 2. Харків : Харківська правозахисна група; Права людини, 2006. С. 517–1017.

43. Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник / передм. О. Зінкевича, О. Обертаса. К. : Смолоскип, 2010. 804 с.

Методичні матеріали

44. Бажан О., Островський В. Український спротив другої половини ХХ століття. Програма варіативного курсу. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2018. № 1 (49). С. 278. URL: http://resource.history.org.ua/publ/za_2018_1_10.
45. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>.
46. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>.
47. Виховання національно-патріотичних цінностей – пріоритетне завдання виховної системи ПТНЗ. Методичні рекомендації. Дніпропетровськ. 2015. 36 с.
48. Указ Президента України. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей. Веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>.
49. Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>.
50. Історія: Україна і світ. 10–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/Istoriya-Ukrayina.i.svit-Intehrovanyy.kurs.30.09.2022.pdf>.

ДОДАТКИ

Додаток А

План-конспект уроку

Урок №15

Дата: 12.11.23 р.

Клас 11

Тема: «Громадсько-політична діяльність Івана Світличного»

Мета уроку:

Навчальна:

- ознайомити учнів із життям та діяльністю Івана Світличного; / *інформаційна, хронологічна*
- охарактеризувати участь Івана Світличного в укр. дисидентському русі; / *логічна, інформаційна, хронологічна*
- сформувати уявлення про методи розправи радянського режиму над І. Світличним; / *аксіологічна, логічна*
- навчити працювати самостійно з підручником (Власов «Історія України» 11 клас); / *інформаційна*
- навчити самостійно виконувати пошукові й випереджаючі завдання, готувати повідомлення, презентації, розповіді й представляти їх на уроці в ролі учнів-консультантів, експертів, опонентів. / *логічна, інформаційна, аксіологічна*

Розвивальна:

- вдосконалювати навички аналізу, критичного оцінювання історичних подій; / *логічна, аксіологічна*
- удосконалювати вміння працювати з текстом підручника та Інтернет-ресурсами (<https://youtu.be/A-geXF3kMNs> , <https://www.youtube.com/watch?v=D4IWp1UqJV4>); / *інформаційна, аксіологічна*
- розвивати вміння і навички співпраці, висловлювання, відстоювати та обґрунтовувати свою точку зору; / *комунікаційна, мовленнєва*
- удосконалювати навички словникової роботи, з'ясувати значення понять і термінів (дисидентський рух); / *інформаційна*
- розвивати креативне та логічне мислення («Мозковий штурм», «Бліц-опитування»); / *логічна, аксіологічна*
- закріпити знання набуті під час вивчення нового матеріалу (Коротке онлайн-тестування, «Мікрофон»). / *логічна, мовленнєва, аксіологічна, комунікаційна*

Виховна:

- формувати повагу до історичного минулого України; / *громадянська*
- формувати громадянську компетентність та національну свідомість; / *громадянська*
- виховувати почуття патріотизму та любові до Батьківщини; / *громадянська*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань; / *мовленнєва, комунікаційна, логічна, аксіологічна*
- виховувати вміння працювати в колективі (розповіді учнів: істориків, біографів) / *комунікаційна*
- виховувати повагу до іншої думки, толерантність. / *громадянська*
- викликати почуття відповідальності за збереження української державності. / *громадянська*

Тип уроку: комбінований із використанням розповідей учнів.

Обладнання: підручник Власов Історія України (рівень стандарту) для 11 класу, ілюстрації до теми, мультимедія

Основні терміни та поняття:

Дисидентський рух

Основні події:

1960-ті — початок 1980-х рр. – український дисидентський рух.

1972–1973 рр. – арешт та засудження Івана Світличного.

Історичні постаті: Іван Світличний.

План:

1. Дитинство та юність Івана Світличного.
2. Іван Світличний і дисидентський рух в 1960-х – на початку 1970-х рр.
3. Діяльність дисидента в умовах ув'язнення. Хвороба і смерть.

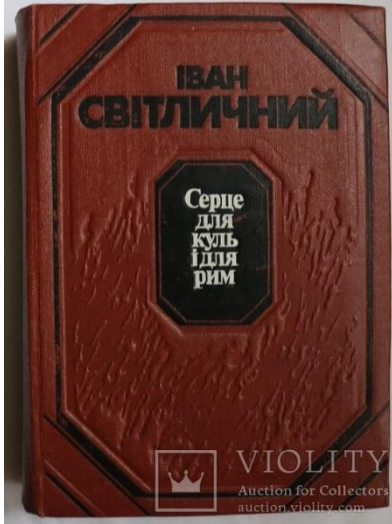
Хід уроку

Час	Етап уроку	Навч.-вих. діяльність вчителя	Навч.-вих. діяльність учня	Примітки
3 хв.	I. Організ. момент	Привітання з учнями, перевірка присутніх, побажання хорошого настрою.		
7 хв.	II. Перевірка д/з.		Учні підготували коротенькі розповіді, що стосуються різних етапів життя Івана Світличного. Під час уроку будуть їх презентувати.	<i>Інформаційна</i>
3 хв.	III. Етап мотивації		<ul style="list-style-type: none"> - Скажіть будь ласка, чи знаєте ви хто зображений на фото? - Що ви знаєте про цих людей? 	<i>Логічна</i> <i>Логічна</i>

		 <p>- Сьогодні ми з вами поговоримо про рух шістдесятників, представниками якого були Іван Світличний, Ліна Костенко, Василь Стус, Іван Драч, Євген Сверстюк та багато інших, які перейшли тюрми та заслання і не скорилися радянській владі, а навпаки стали одними із фундаторів незалежності України. Одним із таких «великих людей» був Іван Світличний. Саме про нього ми сьогодні дізнаємося.</p> <p>- В нас сьогодні будуть працювати дві групи: біографи та історики.</p>		
2 хв.	IV. Актуалізація опорних знань		<ol style="list-style-type: none"> 1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? 2. Які характерні риси епохи? 	<i>Логічна, хронологічна</i>
20 хв.	V. Етап пояснення нового матеріалу	<p>1. / інформаційна, хронологічна, просторова</p> <p>- Народився Іван Олексійович Світличний у селі Половинкине Луганської області в 1929 р. в сім'ї селян середнього</p>	<p>Біограф 1.</p> <p>Виростав у звичайній селянській українській сім'ї на</p>	

	<p>достатку. Із раннього дитинства проявив свій характер, вже під час війни намагався боротися проти німецьких окупантів та постраждав від вибуху.</p> <p>- Дуже важливим у його житті було відстоювання української мови, саме тому він вступив на навчання саме на українську філологію в Харківському університеті.</p> <p>- Він розпочав свою наукову кар'єру як аспірант-літературознавець. У подальшому його статті на тематику української літератури стали дуже важливими для становлення українського шістдесятництва. Він підтримував молодих українських поетів та письменників. Кожному знаходив мудре слово поради, підтримки чи життєвого прикладу.</p> <p>- Іван Світличний ніколи не служив політикам і не вихваляв влади. Йому ніщо й ніколи не заважало бути відвертим у своїх оцінках. Завжди мав свою власну позицію, не йшов на компроміси із владою. Відстоював українську мову та культуру.</p> <p>- Був талановитим поетом і перекладачем, автором численних статей із літературознавства, української</p>	<p>Луганщині. На формування світогляду в дитячому віці вплинули Голодомор 1932–1933 рр., а також події Другої світової війни. Навчався у Харківському університеті, здобув славу людини із власною позицією. Згодом переїхав до Києва навчатися в аспірантурі. Вивчав українську філологію.</p> <p>Мозковий штурм</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Коли народився І. Світличний? 2. Які події вплинули на його світогляд? 3. Де здобував освіту? 	<p><i>Мовленнєва, хронологічна</i></p> <p><i>Логічна, хронологічна, мовленнєва</i></p>
--	--	---	--

	<p>філології, досліджував рідну мову та літературу.</p> <p>- У першій половині 1960-х рр. І. Світличний зумів стати одним із лідерів молодого покоління української творчої інтелігенції із новим, ліберальним мисленням – шістдесятників. Він виступає одним із ключових організаторів київського шістдесятницького осередку – Клубу творчої молоді (КТМ). Багато в чому саме з подачі І. Світличного в українську літературу увійшли Іван Драч та Микола Вінграновський. Літературний критик став ключовою фігурою в згуртуванні київських шістдесятників та налагодженні контактів із групами шістдесятників в інших містах України, зокрема, у Львові, Івано-Франківську, Луцьку, Тернополі. Саме І. Світличному належить першість в організації мережі створення, збирання та розповсюдження нелегальної самвидавної літератури в першій половині 1960-х рр.; він сам виступив співавтором або редактором багатьох самвидавних документів</p> <p>2./ інформаційна, хронологічна</p> <p>- Іван Світличний був видатним діячем дисидентського руху в Українській РСР. Він</p>	<p>Історик 1.</p> <p>https://youtu.be/A-geXF3kMNs</p> <p>Історик 2.</p> <p>https://www.youtube.com/watch?v=D4IWp1UqJV4</p>	<p><i>Інформаційна</i></p> <p><i>Інформаційна</i></p>
--	---	---	---

	<p>відзначався своєю незламною волею і наполегливим боротьбою за свободу слова, права людини та громадянські свободи. Його внесок у боротьбу проти тоталітарного режиму залишає невимовно великий слід у історії України.</p> <p>- Відповіддю зі сторони радянського режиму на таку громадську активність літературного критика було його звільнення з роботи та арешт під час масштабної хвилі репресій проти української дисидентської інтелігенції в 1965 р. Слідство проти І. Світличного тривало майже вісім місяців; до нього залучали навіть вище керівництво українського КДБ. Проте серйозних доказів проти літературного критика знайдено не було, а на його захист виступили чимало друзів та однодумців із числа шістдесятників. Зрештою, у квітні 1966 р. І. Світличного було звільнено з ув'язнення.</p> <p>- У 1972 році він був засуджений до семи років позбавлення волі та п'яти років заслання за «антисовєтську агітацію та пропаганду». Це була початкова точка його активної участі у дисидентському русі.</p>	 <p style="text-align: center;">Біограф 2.</p> <p>Після декількох років активної участі у дисидентському русі, поширенні самвидаву, підтримки українських політичних в'язнів у 1972 р. І. Світличного було заарештовано та ув'язнено на 7 років таборів та 5 років заслання. Разом із ним було репресовано також В. Чорновола, В. Стуса, Є. Сверстюка та ще кілька десятків українських інтелектуалів.</p>	<p><i>Інформаційна, мовленнєва, хронологічна</i></p> <p style="text-align: right;"><i>Логічна, мовленнєва, хронологічна</i></p>
--	--	---	---

	<p>- Посилений тиск не зумів припинити опозиційної громадсько-політичної діяльності І. Світличного, яка продовжилася в другій половині 1960-х – на початку 1970-х рр. Він ініціював створення грошового фонду на підтримку українських політ'язнів, впорядкував збірку документів про судовий процес над учасниками підпільної Української робітничо-селянської спілки 1961 р., брав участь у кампаніях на підтримку ув'язнених дисидентів В. Чорновола та В. Мороза. Літературного критика можна віднести до поміркованої, культурницької течії українського дисидентського руху даного періоду, адже він виступав передусім за відстоювання прав української мови та культури, за «боротьбу словом» без відкритого виходу в політичну сферу протистояння.</p> <p>3. / інформаційна, хронологічна</p> <p>-Під час «генерального погрому» української дисидентського інтелігенції 1972 р. І. Світличний став одним із ключових жертв режиму. Його було заарештовано, піддано довготривалому слідству й засуджено до 7 років ув'язнення</p>	<p>«Бліц-опитування»</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Коли розпочався рух шістдесятників? 2. Які репресії застосовували проти учасників дисидентського руху? 3. В якому році був увязнений І. Світличний? Кого заарештували поряд із ним? 	<p><i>Інформаційна, мовленнєва, хронологічна</i></p>
--	---	--	--

	<p>та 5 років заслання. Політв'язень проявив свій характер у протистоянні зі слідчими КДБ, відмовився йти на співпрацю зі слідством і засуджувати свою опозиційну діяльність. Під час ув'язнення у пермських таборах у 1970-х рр. літературний критик продовжив боротьбу проти системи. Виступив одним із лідерів руху політв'язнів за відстоювання прав людини в умовах ув'язнення, намагався згуртувати навколо себе однодумців, організував написання, збір та нелегальну передачу на волю протестних документів. У відповідь табірна адміністрація піддавала І. Світличного різноманітним покаранням: його позбавляли побачень із родичами, намагалися ізолювати від зовнішнього світу, возили до Кисва на «перевиховання», намагалися дискредитувати в середовищі інших політв'язнів. Зокрема, штучно посилювалися чутки про його співпрацю з КДБ. Незважаючи на фактичну інвалідність та покалічені руки, заставляли виконувати норму щоденної праці на рівні з іншими ув'язненими.</p> <p>- У результаті здоров'я літературного критика було значно підірвано. Під час</p>	<p style="text-align: center;">Біограф 3.</p> <p>Під час ув'язнення І. Світличний брав активну участь у голодуваннях протесту, русі спротиву тюремній адміністрації. Проте його здоров'я було дуже підірване. Під час заслання він важко захворів на інсульт і втратив можливість до будь-якої активності. Останні десять років свого життя він провів на інвалідному кріслі. Помер через рік після здобуття Україною незалежності, в останні свої роки відійшов від активної громадської діяльності через стан здоров'я.</p>	
--	---	--	--

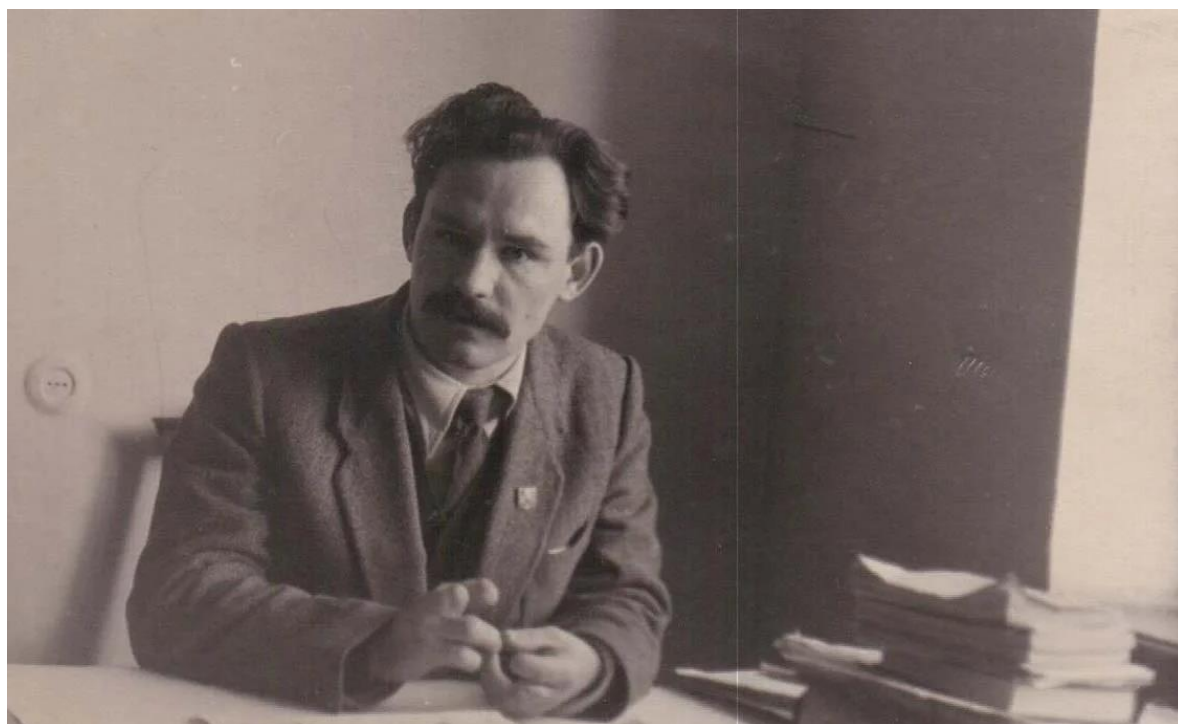
		<p>перебування на засланні в Алтайському краї із дуже несприятливими для організму природними та погодними умовами в 1981 р. у І. Світличного стався інсульт, який фактично припинив активну громадську діяльність дисидента. В останні роки свого життя літературний критик через значне погіршення здоров'я вже не мав можливості до здійснення творчої праці, проте намагався підтримувати взаємовідносини із своїми друзями та однодумцями. Фактично радянський режим зумів зупинити боротьбу І. Світличного в руслі українського національного руху тільки через знищення здоров'я літературного критика.</p>		
6 хв.	VI. Етап системат. знань		<p>Коротке тестування</p> <p>1. Де народився І. Світличний? А) Донеччина; Б) Луганщина; В) Харківщина.</p> <p>2. Ким за професією був І. Світличний? А) Літературознавець; Б) Історик; В) Інженер.</p> <p>3. Коли І. Світличного було вперше заарештовано? А) 1955 р.; Б) 1965 р.; В. 1967 р.</p> <p>4. Скільки років покарання отримав він у 1972 р.? А) 5 р.; Б) 8 р.; В) 12 р.</p>	<p><i>Логічна, хронологічна</i></p> <p><i>Аксіологічна, мовленнєва</i></p>

			<p>5. Де І. Світличний відбував заслання?</p> <p>А) Алтайський край; Б) Колима; В) Магадан.</p> <p>«Мікрофон»</p> <p>(на вибір)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. На уроці я дізнався (лась)..... 2. Хотіла (в) б ще більше дізнатись..... 3. Мені було цікаво почути про 	
3 хв.	VII. Висновки	<p>- Як бачимо життя Івана Світличного – це дорога через терни до зірок. Людина героїчного духу, він ціле своє життя боровся з тоталітарною системою за щастя рідного народу в незалежній країні. Приклад життя І. Світличного варто запам'ятати та використовувати для подальшого самовдосконалення. / інформаційна</p>		
1 хв.	VIII. Д/з		<p>- Створити онлайн ігри, кросворди, пазли, тести на тему: «Дисидентський рух», «Іван Світличний».</p>	

Іван Світличний – студент Харківського університету

Джерело: <https://uain.press/blogs/1082704-1082704>

Іван Світличний у 1960-х рр.

Джерело: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/vusatii-estet-z-umanskoyi-do-tridtsiatikh-rokovin-smerti-ivana-svitlichnogo/>

Додаток Г

Іван та Леоніда Світличні. 1958 р.

Джерело: <https://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/veresen/20/1929-narodyvsya-ivan-svitychnyy-poet-dysyden>

Додаток Д

**Група шістдесятників біля музею М. Коцюбинського у Чернігові.
Зліва направо: Іван Драч, Микола Вінграновський, Григорій Сивокінь,
Леоніда Світлична, Михайлина Коцюбинська, Іван Світличний. 1962 р.**

Джерело: <https://uain.press/blogs/1082704-1082704>

Додаток Е

Шістдесятники. Микола Вінграновський, Іван Дзюба, Іван Драч, Іван Світличний, Ліна Костенко, Євген Сверстюк. 1962 р.

Джерело: <https://poltava.to/project/7493/>

Додаток Ж

**Михайло Стельмах, Іван Дзюба та Іван Світличний у Спілці письменників
України. 1962 р.**

Джерело: <https://gazeta.ua/articles/history/na-dahu-vagona-yihav-do-luganska-posil-movoznavcya-zasudili-na-12-rokiv/928835>

Додаток 3

Іван Світличний та львівський дисидент Богдан Горинь. Перша половина 1960-х рр.

Джерело: https://gazeta.ua/articles/history/_na-dahu-vagona-yihav-do-luganska-posil-movoznavcya-zasudili-na-12-rokiv/928835

Додаток И

Уривок із довідки про речові докази по кримінальній справі Івана Світличного. 1965 р.

Д О В І Д К А

про речові докази по кримінальній справі.

І. Вилучені під час обшуку 31 серпня 1965 року і виїмки від 2 вересня 1965 року в квартирі обвинуваченого СВІТЛИЧНОГО, а також передані слідчим органам, що переховувались у Фроловському монастирі антирадянські, наклепницькі документи знаходяться:

- книжка "Курс історії України" /окремий пакунок № 1/;
- 5 номерів журналу "Табір" /окремий пакунок № 1/ ;
- книжка "Кобза і кобзарі" /окремий пакунок № 1/ ;
- рукописний текст вірша "Піднявшись, падають вожді..." /т.8, а.с.343/;
- машинописні тексти віршів Б.КАТРИЧЕНКА: "Хутір Михайлівський", "Лист у невідоме", "Бранка", "Апеляція до майбутнього" /т.8 а.с.361-368/;
- вірші М.ХОЛОДНОГО: "Вмирають поети", "Дядько має заводи й фабрики", "В чиїх вертепах тільки ми не грали...", "Сьогодні у церкві коні ночують і воду п'ють...", "Як вам живеться, вуйче..." /т.8 а.с.344-360/;
- 3 примірники документа С.КАРАВАНСЬКОГО "Прокуророві УРСР" /т.8 а.с.326-338/;
- книжка "Скоропадщина" /окремий пакунок № 1/;
- книжка "Махно" /окремий пакунок № 1/;
- вірш "На актуальну тему" /т.8, а.с.342/;
- рукописний документ Ю.САМБРОСА "Щаблі" /окремий пакунок № 2/;
- вірші Б.МАМАЙСУРА на 3 аркушах /т.8, а.с.339-341/;

Джерело: <https://csamm.archives.gov.ua/2019/09/20/іван-олексійович-світличний/>

Додаток К

**Іван Світличний (другий ліворуч) на відпочинку в родинному колі
під Пущею Водицею. 1967 р.**

Джерело: <https://csamm.archives.gov.ua/2019/09/20/іван-олексійович-світличний/>

Додаток Л

Дисиденти. Іван Гель, Василь Стус, Іван Світличний. 1968 р.

Джерело: <https://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/veresen/20/1929-narodyvsya-ivan-svitlychnyy-poet-dysydent>

Додаток М

Іван Світличний, Алла Горська, Борис Нечерда. 1968 р.

Джерело: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/12/12/156684/>

**Разом із Валентином Морозом, Аллою Горською та Зіновією Франко.
1969 р.**

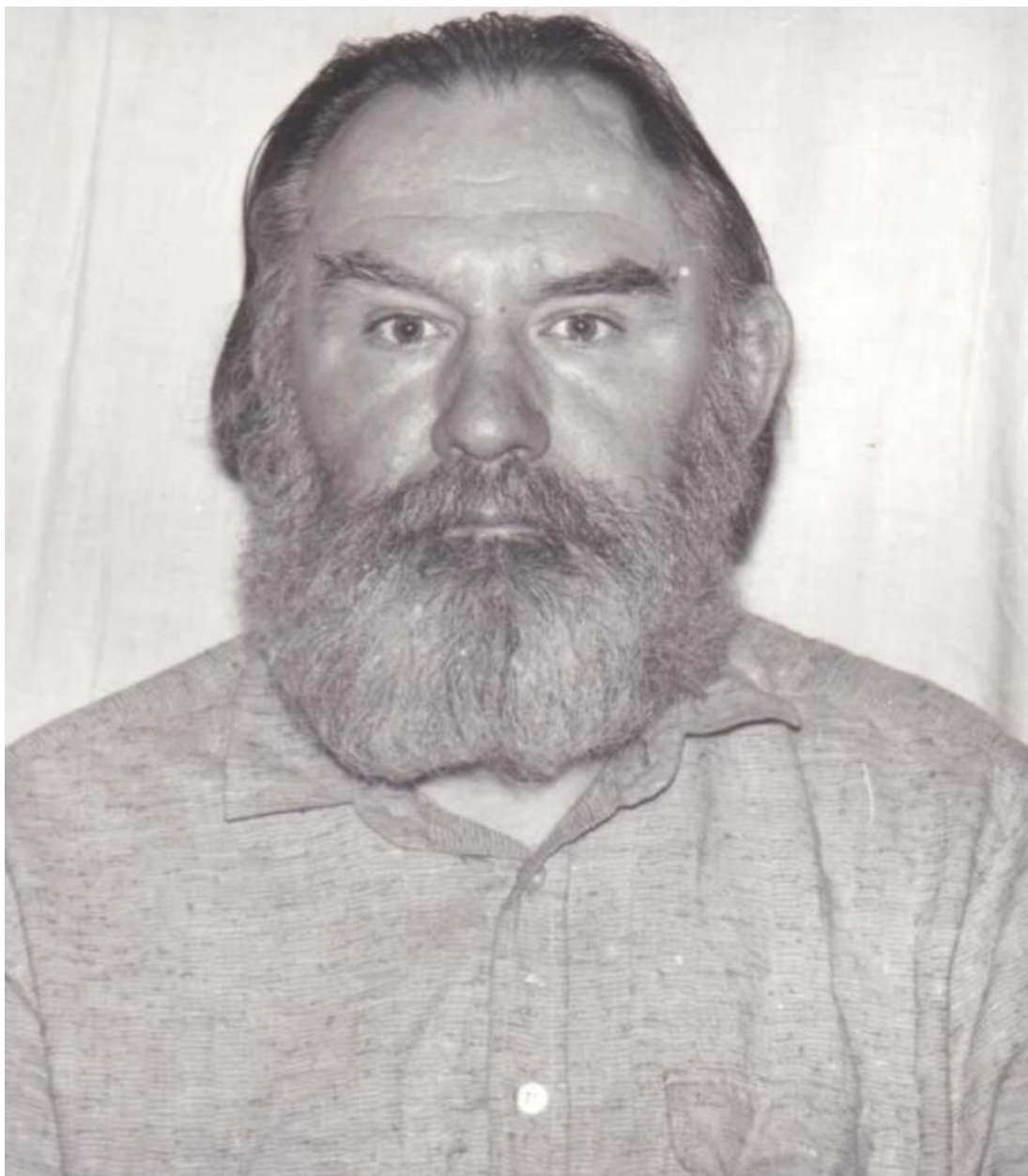
Джерело: https://gazeta.ua/articles/history/_na-dahu-vagona-yihav-do-luganska-posil-movoznavcya-zasudili-na-12-rokiv/928835

Додаток П

Фото із кримінальної справи Івана Світличного. 1972 р.

Джерело: <https://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/veresen/20/1929-narodyvsya-ivan-svitlychnyy-poet-dysyden>

Іван Світличний під час заслання. Кінець 1970-х рр.

Джерело: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/vusatii-estet-z-umanskoyi-do-tridtsiatikh-rokovin-smerti-ivana-svitlichnogo/>

Додаток С

**Іван Світличний із дружиною Леонідою в Києві під час відпустки із
заслання. 1979 р.**

Джерело: https://gazeta.ua/articles/history/_na-dahu-vagona-yihav-do-luganska-po-sil-movoznavcya-zasudili-na-12-rokiv/928835

Іван Світличний у 1987 р.

Джерело: <https://csamm.archives.gov.ua/2019/09/20/іван-олексійович-світличний/>

Надгробок Івана Світличного на Байковому кладовищі в Києві

Джерело: <https://uain.press/blogs/1082704-1082704>